

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

освітній ступінь - магістр

на тему:

**«Проблеми освіти і працевлаштування жінки в британських жіночих
журналах середини ХІХ ст.»**

Виконала: студентка 2-го року
навчання, спеціальності 032 «Історія
та археологія» освітньо-наукової
програми «Історія»
Сафонова Олена Анатоліївна

Керівник: Диса К.Л.,
PhD, кандидат історичних наук,
доцент

Рецензент Боримчук О.М.,
DPhil(Oxon), Associate Lecturer at the
Open University, Lecturer at St Clare's,
Fellow of the Higher Education
Academy

Магістерська робота захищена

з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2018 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ I. Загальний контекст та огляд джерел	
1.1 «Природа» жінки як детермінанта її соціального становища: виклики суспільства та жіночий рух як відповідь на них	10
1.2 Огляд джерельної бази дослідження	16
Розділ II. Питання освіти та дискурс освіченої жінки на сторінках журналів	
2.1 «Традиційний погляд»: освіта у представленні <i>The Englishwoman's Domestic Magazine</i>	29
2.2 Проблема освіти жінок у <i>The English Woman's Journal</i>	32
2.3 Питання освіти на сторінках <i>Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal</i>	34
2.4 Питання освіти у <i>Victoria Magazine</i>	38
Розділ III. Працевлаштування жінок: нові виклики – нові досягнення	
3.1 «Публічна» сфера – для чоловіка, а «приватна» – для жінки?.....	46
3.2 Краща освіта – краща професія?.....	49
3.3 Вимоги розширення сфери праці.....	52
3.4 Покращення умов праці: ще один виклик перед жінками	61
Розділ IV. Постанови з дискусій у журналах образу «нової» жінки	
4.1 Дискурс «нової» жінки проти дискурсу «традиційної»	65
4.2 «Інша» не значить «гірша».....	68
4.3 Дискурс «нової» жінки: рівність проти підлеглості.....	73
Висновки.....	82
Список використаних джерел та літератури.....	87
Додатки.....	94

ВСТУП

Тема дослідження сформульована як «Проблеми освіти і працевлаштування жінки в британських жіночих журналах середини XIX ст.». На жаль, правові обмеження та упередження, з якими жінки стикалися у вікторіанську добу, відлунюють і сьогодні, і події що відбуваються в США, Європі та інших куточках світу демонструють необхідність пильнішої уваги та активніших дій щодо викорінення дискримінації, яка спіткає жінок у повсякденному житті. Кампанія «Me Too» в одній з соціальних мереж показала, наскільки явище насильства та дискримінації є поширеним в XXI столітті, об'єднавши мільйони небайдужих людей, які не бояться чинити спротив цьому негативному явищу. Так само і жінки XIX століття протистояли упередженням та стереотипам, поширеним в тогочасному суспільстві, використовуючи журнали як один з майданчиків для спротиву. Таким чином, ситуація, в якій опинилися жінки XIX століття має, як не дивно, чимало схожого з сучасною, а це, насамперед, і обумовлює **актуальність** обраної теми.

Метою дослідження є аналіз презентації проблем жіночого працевлаштування та освіти на сторінках жіночих журналів середини XIX століття.

З цієї мети формуються наступні **завдання**:

- представити контекст, дотичний до тематики дослідження, та його джерельну базу;
- виокремити основні ідеї щодо освіти жінок, репрезентовані в британських жіночих журналах;
- розглянути заклики щодо розв'язання проблеми працевлаштування жінок, представлені в журналах;
- виділити складові дискурсу «нової» жінки як результату дискусій про жіночу освіту і працевлаштування.

Об'єктом роботи є поступові зміни в уявленнях про освіту та зайнятість жінки у середині XIX ст. **Предметом** є статті про освіту та працевлаштування жінок у британських жіночих журналах 1850-х – початку 1860-х рр.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1850-х – 1860-х , а точніше – 1857 – 1866 рр., тобто проміжок часу між двома важливими подіями, пов'язаними зі становленням прав жінок у Великобританії. Перша – прийняття *Matrimonial Causes Act (Акту про розлучення)*, в результаті чого доступ розлученої жінки до дітей був збільшений; крім того, вона могла повернути власність, яка належала їй до вступу в шлюб. Був створений окремий суд, який розглядав вищенаведені питання, щоправда, право самих жінок ініціювати розлучення було обмежене¹. Друга подія – *Петиція 1866 р.*, яку підписали 5 тисяч жінок, попередньо сформувавши Комітет з надання жінкам права голосу². Хоч вона і не принесла результатів, ця подія набула розголосу і ознаменувала новий виток у відстоюванні жінками своїх прав.

Джерелами дослідження виступають журнали середини XIX ст.: *The English Woman's Journal*: том V (березень-серпень 1860 р.), том X (вересень 1862 – лютий 1863 рр.)³; *Alexandra Magazine & English Woman's Journal*: том I (номери за січень – липень 1865 р.); *Victoria Magazine*: том VI (листопад 1865 – квітень 1866 р.)⁴; та *The Englishwoman's Domestic Magazine*: том VII (червень 1858-квітень 1859 рр.), том VIII (травень – вересень 1859, квітень 1860 рр.), том I (травень-жовтень 1860 р.), том IV (листопад 1861 – квітень 1862 р.), том V (травень-жовтень 1862 р.), том VI (листопад 1862 – квітень

¹ Timeline of Legislation, Events, and Publications Crucial to the Development of Victorian Feminism // Victorian Web. – 2010. – 12 March / Електронний ресурс: <http://www.victorianweb.org/history/wmhisttl.html>, відвідано 12.04.2017.

² Mitchell S. Daily Life in Victorian England. – London, 1996. – Р.х.

³ Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за «*The English Woman's Journal*» (1860-ті рр.). Каразінські читання. Тези доповідей 70-ї міжнародної наукової конференції, м. Харків, 28 квітня 2017 р. / Редкол. Єремєєв П.В. (гол. ред.), Волосник Ю.П., Домановський А.М. та інші. – Харків, 2017 р. – С.179.

⁴ На жаль, попередні томи не доступні. Єдиний ресурс, який містить журнали Victoria Magazine – Nathi Trust Digital Library, має перелік томів лише починаючи з VI тому, пізніші номери виходять за верхню хронологічну межу нашого дослідження.

1863 р.). Єдиний випадок, коли ми звертаємося до іншого журналу за 1854 р. – *The New Monthly Belle Assemblée*: том XL (номери за січень-червень 1854 р.), був з метою показати, що «традиційний» погляд на жінку протягом наступних шести років лише більше вкоренився в суспільстві (що можна було побачити в статтях *The Englishwoman's Domestic Magazine*).

Ми використовуємо поняття «прогресивні» журнали на позначення тих часописів, у яких містився заклик до змін в законодавстві, суспільстві, а також заперечення традиційних поглядів на жінку, її другорядність та залежність від чоловіка. «Традиційні» журнали – ті, що підтримували поширені на той час уявлення про її «природне призначення» та «природну» недосконалість і підлеглість чоловікові. Так звані «прогресивні» журнали – *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal* та *Victoria Magazine* видавалися жінками, які належали до Товариства Ленгхем Плейс: вони відстоювали права жінок на вищу освіту, розширення професійної сфери жінки, а також виступали за зміни в законодавстві. Ідеї активісток знаходили своє відображення на сторінках цих журналів, які протиставлялися часописам, що навпаки підтримували бачення жінки як домогосподарки, дружини та матері. *The Englishwoman's Domestic Magazine* можна вважати «традиційним» журналом, оскільки він просував ідеї щодо природної залежності жінки від чоловіка, її покірності та слабкості.

Вибірка цих джерел (трьох «прогресивних» та одного «традиційного») з понад всіх жіночих журналів цього періоду обумовлена тим, що *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal* та *Victoria Magazine* виходили короткі проміжки часу, змінюючи один одного, тоді як *The Englishwoman's Domestic Magazine*, виходив весь цей час послідовно і мав таке саме охоплення аудиторії, як і всі три «прогресивні» разом узяті. Утім, ми вважаємо, що ці джерела є репрезентативними та мають значний потенціал, який ще не до кінця досліджений. Докладніше історія і загальний зміст цих журналів розглянуті у першому розділі.

Гендерний підхід до історичного процесу дозволив розібратися з владними відносинами, що панували на той час. Метод класифікації використовувався під час опрацювання періодичних видань. Інший важливий метод нашого дослідження – це критичний дискурс-аналіз або КДА. Ми розділяємо точку зору Мішеля Фуко щодо того, що дискурс – це твердження, які пов'язані з об'єктом, що вони його формують; певні топоси⁵. Під дискурсом «традиційної» жінки ми маємо на увазі усталені вирази, які характеризують жінку як господиню, матір, залежну від чоловіка. Під дискурс «нової» жінки підпадають одиниці дискурсу (і синтаксису), які показують її як рішучу, вільну, самостійну, сильну та таку, яка ні в чому не поступається чоловікові⁶. Дискурс встановлений суспільством, він говорить про соціальні ідентичності індивідів, певних груп, про їхні знання та ситуації; він створює певну реальність та пов'язаний з владними відносинами⁷. КДА має свої особливості: він є міждисциплінарним; вивчає дискурс в суспільно-історичному контексті⁸ та показує, у який спосіб нерівність відтворюється в мові та стає нормою⁹. В дослідженні ми також використовуємо погляд Фуко на те, що таке влада – це «множинність відносин сили»¹⁰, яка складається з мережива мікровлад і сама себе відтворює¹¹. Вона існує там, де існують нерівність та спротив, і походить знизу¹². Фуко намагається в повсякденних

⁵ Фуко М. Археология знания. – Киев, 1996. – С.33; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.) // Гендерні студії в сучасній Україні. Матеріали всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 30-31 березня 2017 р. Гол. ред.: Філоненко С.О. – Бердянськ, 2017. – С.74.

⁶ Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.74.

⁷ Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е. Методы анализа текста и дискурса. – Харьков, 2009. – С.48.

⁸ Там само. – С.198; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.74.

⁹ Там само. – С.226.

¹⁰ Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. – Москва, 1996. – С.191-192.

¹¹ Там само. – С.193.

¹² Там само. – С.194-195.

відносинах між чоловіком та жінкою побачити прояви влади¹³. Таким чином, влада всюдисуща і побудована на нерівностях і тайні¹⁴.

Ми спиралися на **історіографічні дослідження**, як вузькоспеціалізовані, так і загальні. Прикладами останніх виступають праця Саллі Мітчелл «Daily Life in Victorian England», в якій вона висвітлює повсякденне життя всіх прошарків населення, їхні проблеми та прагнення, та збірка статей «The Victorian Studies Reader» за редакцією Келлі Бойлд та Роана Маквільяма, в якій представлені погляди Хелен Беррі, Ілейн Челас, Фіони Монтгомері, Карен Харві, Елізабет Ленгленд, Лін Пікетт, Енн Скотт, Дебори Сімонтон на гострі теми щодо цього періоду.

Серед робіт, присвячених різним аспектам жіночого руху XIX ст., найбільш змістовними та корисними були монографії Лінн Абрамс «The Making of Modern Woman: Europe 1789 – 1918», Бена Гріфена «The Politics of Gender in Victorian Britain: Masculinity, Political Culture and the Struggle for Women's Rights», Еллен Джордан «The Women's Movement and Women's Employment in Nineteenth Century Britain», Джун Пьорвіс «Women's History: Britain, 1850-1945» та стаття «Property Rights and the Status of Women» Юргена Вогеля,

Варто окремо виділити роботи, пов'язані з вивченням жіночих журналів: «What They Read: Mid-Nineteenth Century English Women's Magazines and the Emergence of a Consumer Culture» Джефрі Орбаха, «Victorian Women's Magazines: An Anthology» авторства Маргарет Бітем та Кея Бордмана, «Magazine Journalism» Тімоті Холмса та Ліз Ніс, «British Victorian's Women's Periodicals: Beauty, Civilization and Poetry» Кетрін Ледбеттер та «Reading Langham Place Periodicals at Number 19» Бет Палмер. І хоча вищенаведені монографії та статті розглядають періодику, вони зосереджуються на таких питаннях, як роки видання, наклад, редакторський склад тощо. Головна відмінність між цими дослідженнями та нашим полягає в тому, що в них

¹³ Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. – С.292.

¹⁴ Там само. – С.185-192.

відсутній дискурсивний аналіз, який має місце в нашій роботі. По суті, в них міститься лише інформація про джерела без аналізу їхнього змісту. Однак ми виділимо роботу Бет Палмер, оскільки в ній йдеться про погляди та життєві шляхи редакторок часописів, які використовуються в нашому дослідженні, а це є вкрай необхідним для розуміння наповнення журналів.

Окрім цих робіт потрібно згадати Клер Нісен, яка показала цінності жінок XIX ст. на прикладі леді Генрі Сомерсет, та Жаклін Банержі, яка досліджувала діяльність Анджели Бурдетт-Куттс. В історіографії також використані статті українських та російських дослідниць – Дар'ї Вершиніної, Ірини Морозової та Ганни Поліної, присвячені розгляду концепту «леді».

Методологічною основою нашого дослідження слугували роботи Мішеля Фуко: «Археологія знання» та «Історія сексуальності. Жага пізнання», в яких автор ґрунтовно описав свій науковий підхід та детально виклав свій погляд на історію сексуальності та владних відносин, зокрема, у вікторіанський період. Не менш важливим у нашій роботі є довідник «Методи аналізу тексту і дискурсу» за редакцією Стефана Тічера, Майкла Мейєра, Рут Водак та Єви Веттер.

Ресурси, які слугують базами даних щодо журналів XIX ст., є *Hathi Trust Digital Library* та *Google Books*. Окрім цього, потрібно згадати ресурс *The Victorian Web*, в якому міститься інформація про майже усі сфери життя вікторіанського суспільства.

Корисним для розуміння суспільно-культурного контексту досліджуваного періоду був курс *Economic and Social History* Університету Глазго, Великобританія, в якому йшлося про різні аспекти соціального життя XIX – поч. XX ст. у Британській імперії, Франції, Німеччині та США.

Проміжні результати нашого дослідження **апробовано** в статтях «Цінності жінок за журналами XIX ст.»¹⁵ та «Деякі аспекти повсякденного життя жінок середнього класу за часів королеви Вікторії (за спогадами

¹⁵ Сафонова О. Цінності жінок за жіночими журналами XIX століття // Історія в рідній школі. – 2014. – №10. – С.33-37.

англійських письменниць)»¹⁶. В 2016 р. ми отримали запрошення на участь у Annual BAVS Conference 2016 (31 серпня - 2 вересня) – «Consuming (the) Victorians» з темою доповіді «Ideas about Women in Victorian Ladies' Journals» як члена British Association for Victorian Studies¹⁷.

Ми також брали участь у міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях з наступними темами доповідей: «Дискурс “традиційної” жінки *versus* дискурс “нової” жінки: протистояння на сторінках вікторіанських жіночих журналів» (Міжнародна наукова конференція для молодих дослідників «Досліджуючи минуле: методологічне оновлення історіографії в Україні», 20-21 квітня, 2017 р., НаУКМА); «Дискурс “нової” жінки за “*The English Woman's Journal*” (1860-ті pp.)»¹⁸ (70-та Міжнародна конференція молодих учених «Каразінські читання», 28 квітня 2017 р., ХНУ ім. В.Н.Каразіна), «Female movement in XIXth century Britain and France: perceptions in historiography» (Міжнародна наукова конференція для молодих дослідників «Exploring the Past: New Social History at the Crossroads of Methodological trends», 22-24 березня 2018 р., НаУКМА).

Ми стали лауреатом Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з гендерних досліджень з темою роботи «Дискурс “нової” жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.)»¹⁹, в якій представили аналіз складових цього дискурсу.

¹⁶ Сафонова О. Деякі аспекти повсякденного життя жінок середнього класу за часів королеви Вікторії (за спогадами англійських письменниць) // Історія і сучасність. – 2015. – №2. – С.59-68.

¹⁷ British Association for Victorian Studies / Електронний ресурс: <http://bavs.ac.uk/>, відвідано 17.05.2016.

¹⁸ Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за «*The English Woman's Journal*» (1860-ті pp.). Каразінські читання. Тези доповідей 70-ї міжнародної наукової конференції, м. Харків, 28 квітня 2017 р. / Редкол. Єремєєв П.В. (гол. ред.), Волосник Ю.П., Домановський А.М. та інші. – Харків: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2017 р. – С.179.

¹⁹ Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.) // Гендерні студії в сучасній Україні. Матеріали всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 30-31 березня 2017 р. Гол. ред.: Філоненко С.О. – Бердянськ: БДПУ, 2017. – С.73-78.

Розділ I. Загальний контекст та огляд джерел

Ідея про те, що жінка є недосконалою від природи, та що її головна мета бути вірною дружиною свого чоловіка та матір'ю, була поширена в XIX столітті, в тому числі у країнах Європи, США та Австралії. Ці припущення існували набагато раніше, але саме в цей період вони були «емпірично» доведені шляхом «наукових» експериментів та теорій, які «підтвердили» жіночу слабкість та вроджений послух чоловікові. Перший підрозділ має на меті показати становище жінки в Британії XIX століття, обмеження, з якими їй доводилося стикатися, а також витоки цих обмежень і відповіді на них. Крім того, ми розглянемо контекст, в якому жили та діяли жінки: чи становила Британія виняток, в якому відповідь жінок на всілякі утиски була унікальним феноменом? Чи цей виклик був прийнятий жінками інших країн? В наступному підрозділі будуть представлені джерела дослідження, а саме – журнал традиційного спрямування *The Englishwoman's Domestic Magazine* – з одного боку та *English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & English Woman's Journal* та *Victoria Magazine* – з іншого.

1.1 «Природа» жінки як детермінанта її соціального становища: виклики суспільства та жіночий рух як відповідь на них

Упередження щодо підпорядкування жінок чоловікам та їх «природної» нерівності були поширені задовго до XIX століття. В ранньомодерний час уявлення про жіночу фізіологію базувалися на поглядах Аристотеля²⁰ та праці Галена, які становили основу медичного знання аж до XVIII ст²¹. Просвітництво з його ідеєю «окремих сфер» мало вирішальне значення для

²⁰ Aughterson K. Renaissance woman: constructions of femininity in England, A sourcebook. – London and New York, 1995. – P.42.

²¹ Там само. – P. 47.

формування поглядів деяких тогочасних діячів на жіночу роль у суспільстві: просвітники намагалися показати жіночність як природний концепт²². З того часу велика увага приділялася «правильному» вихованню дівчат та хлопчиків²³. Питання статі було не просто філософським в добу Просвітництва, навпаки, воно безпосередньо торкалося практичного життя: деякі чоловіки почали тривожитися, що жінки виштовхнуть їх з привласнених ними галузей²⁴. Отже пропагована ідея «роздільності сфер» перекочувала у ХІХ ст.: жінки і надалі залишалися виключеними з публічної, економічної та політичної сфери, а єдине, що їм залишилося – це домашні клопоти. Ідеалом жінки був «ангел у домі», головна героїня з поеми Ковентрі Патмора²⁵. Недивно, що такі суспільні засади обмежували свободу жінок²⁶.

Наука ХІХ століття, в якій домінували питання статі та раси²⁷, також не сприяла покращенню становища жінки в суспільстві. Теорія Дарвіна

²² *Outram D. The Enlightenment. – Cambridge, 2005. – P.78-82.*

²³ *Im Hof U. The Enlightenment. – Oxford, 2000. – P.252.* Так, Жан-Жак Руссо в своєму трактаті про виховання «Еміль» (1762 р.) описує ідеальну дівчину – Софі, співчутливу, з приємним характером, яка має природні таланти до співу та танців, обожає вишивати та має ґрунтовні знання з діловодства, оскільки «одного дня вона стане матір'ю родини». Детальніше: *Rousseau J.-J. Emile, or Education. – London, 1921. – P. 356-357.*

²⁴ Дослідниця Еллен Джордан у своїй монографії представляє інший поширений погляд на так зване «розділення сфер», яке сталося не через побоювання чоловіків, а як природний результат тих суспільно-виробничих процесів, що відбувалися у ХVІІІ столітті. Вона зазначає про існування так званої «сімейної економіки», тобто ситуації, коли жінки були залучені до ведення економічних справ своєї родини, як і чоловіки. Індустріалізація вплинула на різні прошарки населення по-різному: жінки з вищих щаблів ставали більш залежними від чоловіків та їхнього доходу. Дослідниця вказує, що проблема полягала в тому, що до ХVІІІ століття домашнє господарство було основним джерелом доходу, а пізніше чоловік перестав бути прив'язаним до дому, ставши частиною «публічної сфери», в той час як жінці залишалася «приватна». Таким чином, жінки були позбавлені активної ролі в тогочасному суспільстві. Детальніше: *Jordan E. The Women's Movement and Women's Employment in Nineteenth Century Britain. – London and New York, 2001. – P.28 - 30.*

²⁵ *Langland E. Women's writing and the domestic sphere // Shattock J. Women and Literature in Britain, 1800 – 1900. – Cambridge, 1996. – С.123.*

²⁶ Е. Джордан пропонує свій підхід до міфу «ангелу в домі». На її думку, його поява слугувала виправданням жінок, які сиділи вдома, поки їхні чоловіки працювали. Це було «їхньою високою місією», метою існування – бути морально ідеальною. Детальніше: *Jordan E. The Women's Movement and Women's Employment in Nineteenth Century Britain. – P.54.*

²⁷ *Russet C. Sexual Science: The Victorian Construction of Womanhood. – Cambridge, 1991. – P.7.*

пояснювала відмінності між жінками та чоловіками як у фізичному плані, так і в поведінці. Так, жінка вважалася слабкою, чоловік – навпаки, ставав сильним та мужнім. Вкотре жінці «природою» приписувалася другорядне значення: якщо чоловік виробляв, жінка лише відтворювала²⁸. «Наукові експерименти» проводилися з метою пояснити, що надмірна освіта для жінок може спричинити серйозні проблеми з її репродуктивною системою, тому вона не зможе виконати її «природне покликання»²⁹. Зауважимо, що ідея жіночої недосконалості співзвучна з тим, що науковці, як і решта чоловіків, знали про жінок з дитинства, чули від священників³⁰. Ці суперечливі та дискримінаційні ідеї викликали обмеження жінок у різних сферах: шлюбі, освіті, роботі та політиці.

Маргарет Оліфант, письменниця і активістка XIX століття, написала: «Виходити заміж – це те саме, що й помирати»³¹. Це можна пояснити тим, що після укладання шлюбу у Великобританії жінка ставала залежною від чоловіка, все її майно переходило в його володіння, а розлучення не було дозволено³². Вважалось, що якщо жінка матиме власність, вона претендуватиме на рівність з чоловіком і в публічній сфері, а такі ідеї не віталися³³. У цей час також піднімалося питання про доступ до політичного життя: виникла вимога участі у виборах. Крім того, жінки мали дуже обмежений вибір професій. З одного боку, це можна пояснити поширеною концепцією респектабельності, коли деякі види праці не були прийнятними для респектабельних жінок із сімей середнього класу. З іншого боку, вони були виключені з більш кваліфікованих і добре оплачуваних робочих місць, оскільки вони не мали доступу до вищої освіти. Отже, в основному жінки у

²⁸ Russet C. *Sexual Science: The Victorian Construction of Womanhood*. – P. 12.

²⁹ Abrams L. *The Making of Modern Woman: Europe 1789 – 1918*. – Harlow, 2002. – P.279.

³⁰ Russet C. *Sexual Science: The Victorian Construction of Womanhood*. – P.203.

³¹ Abrams L. *The Making of Modern Woman: Europe 1789 – 1918*. – P.272.

³² Lewis J. *Women and Society: Continuity and Change since 1870* // *ReFRESH*. – 1985. – № 1. – P.2.

³³ Vogel U. *Property Rights and the Status of Women* // *Bourgeois Society in Nineteenth – Century Europe* / Ed.J.Kocka, A.Mitchell. – Oxford, 1993. – P.251.

Британії були зайняті в низькооплачуваній текстильній промисловості, сфері домашніх послуг та «white blouse work» (медсестри, вчителі та клерки)³⁴. Юридичне обмеження жінок також простежується в Законах про інфекційні захворювання (1864, 1866 та 1869 pp.), коли жінки, звинувачені у проституції, повинні були пройти лікарське обстеження, тоді як від чоловіків, які користувалися їх послугами, це не вимагалось³⁵. Це деякі з численних прикладів нерівності та подвійних стандартів, з якими жінки постійно стикалися.

Отже, встановлені обмеження неминуче вели до зростання жіночого руху, під яким ми розуміємо захист рівних прав жінок і чоловіків у різних сферах. Це глобальне явище без кордонів, оскільки боротьба жінок була одночасно в різних європейських державах, а також у США. Жінки різних країн і класів (але переважно середнього класу³⁶) переслідували різні, але спільні цілі – зміна ролі жінки в суспільстві та правові зміни, що регулюють сферу освіти, шлюб, професійну та політичну діяльність³⁷. Ми повністю згодні з Лінн Абрамс, що жіночий рух мав багато голосів³⁸. Жінки реагували у різний спосіб на ці обмеження, використовуючи наступні методи: підписування петицій, страйки та участь у кампаніях тощо. Активістки спілкувалися через журнали, які допомагали їм «просвітити» читачок про

³⁴ Lewis J. *Women and Society: Continuity and Change since 1870*. – P.3. Жінки, які працювали вчительками (гувернантками) в 1851 році становили більше 64 тисячі осіб, в 1861 р. їхнє число виросло до 80 тисяч. Число журналісток, авторок та редакторок на 1841 р. становило 15 осіб (!), на 1851 р. – 109, на 1861 р. – 145. Детальніше: Jordan E. *The Women's Movement and Women's Employment in Nineteenth Century Britain*. – P.78.

³⁵ Griffen B. *The Politics of Gender in Victorian Britain: Masculinity, Political Culture and the Struggle for Women's Rights*. – Cambridge, 2012. – P.5.

³⁶ Клас визначався не статками, а цінностями, поведінкою та манерами. Це була дуже різноманітна категорія, до складу якої входили представники різних професійних кіл. Вважалося, що в кожного класу (аристократія, середній клас (upper -; middle-; lower-), робітничий) існували свої правила поведінки, яких потрібно було дотримуватися. Детальніше: Mitchell S. *Daily Life in Victorian England*. – London, 1996. – P.17-19. Юрген Кока вказує, що до середнього класу належали: бізнесмени, управлінці, підприємці, цивільні службовці, юристи, журналісти, судді, інженери тощо та представники буржуазної еліти. Детальніше: Kocka J. *The European pattern and the German Case* / Ed.J.Kocka, A.Mitchell. – Oxford, 1993. – P.4.

³⁷ Abrams L. *The Making of Modern Woman: Europe 1789 – 1918*. – P.266.

³⁸ Там само. – P.271.

обмеження їхніх прав та переконати їх боротися з цими обмеженнями. Загалом жінки середнього класу були активно задіяні в кампаніях проти рабства, антикорсетній кампанії, Лізі проти хлібних законів³⁹ та інших соціальних подіях, які не стосуються їхніх прав, але є необхідними для інших соціально вразливих груп. У той же час жінки робітничого класу брали участь у Чартизмі, а також у протесті проти введення нового Закону про бідних (1834 р.) та інших заходах; проте вони скоро відійшли від активної участі у політичних питаннях⁴⁰.

В Британії ХІХ століття жіночий рух було підтримано видатними діячами цього часу. Маргарет Оліфант, Джон Стюарт Мілл, Флоренс Найтінгейл, Френсіс Пауер Кобб були серед лідерів та активістів жіночого руху. В своїй праці «Поневолення жінки» (1869 р.) Мілл показує, що протягом значного історичного періоду жінка була в підлеглому безправному становищі. Він виступає проти природного детермінізму і стверджує, що властивості, притаманні кожній зі статей, насправді не є вродженими, а є культурно створеними⁴¹. Отже, громадські діячі, письменники, філософи зробили великий внесок у привернення уваги до жіночого руху.

Поступово під тиском жінок приймаються закони, які дещо покращують їхнє становище: «Акт про опіку над дітьми» (1839 р.), згідно з яким жінка мала право на опіку над дитиною молодшою за 7 років; «Шахтинський акт» (1842 р.), що забороняв жінкам та дітям працювати на шахтах; три акти про фабрики (1844, 1847 та 1850 рр.), що скорочували робочий день для жінок та дітей до 10,5 годин; встановлено судові правила щодо того, що чоловік не може примусити жінку жити з ним (1852 р.); у 1857 р. прийнято «Шлюбнорозлучний Закон» (розлучена жінка має право володіти тим, що заробляє; чоловік може подати на розлучення через зраду дружини, в той час, як вона має довести перелюб чоловіка та жорстокість по відношенню до

³⁹ Purvis J. Women's History: Britain, 1850-1945. – London, 1995 – P.185.

⁴⁰ Там само. – P.185.-186

⁴¹ Маланчук-Рибак О.З. Жіночий рух як ідеологія і практика суспільних змін. – Київ, 2004. – С.203.

неї)⁴². Закон про власність заміжніх жінок (First Married Woman's Property Act) та закон про освіту (Education Act) (1870) були прийняті після поширення права голосування на жінок – платників податків (1869 р.)⁴³. У 1918 р., англійським жінкам, старшим за 30 років, було надано право голосувати, та у 1928 р. – однакові виборчі права для жінок та чоловіків⁴⁴.

Тим не менше, коли ми говоримо про успіхи жіночого руху в ХІХ – на початку ХХ століття, ми не повинні поспішати з висновками про поліпшення становища всіх жінок: одружених і незаміжніх, середнього класу та робітничого класу. Ми згодні з Джейн Льюїс, яка стверджує, що вибір професії розширився для жінок, але ситуація не змінилася на краще для заміжніх жінок⁴⁵. Отже, зміни слід розглядати як відносні.

Часто задаються питанням, чому саме Британія стала країною, де жіночий рух був найбільш активним? Що виділяло її з-посеред інших європейських держав, де також жінки були не менш активними? Слід зазначити, що ситуація всередині держави була важливою: Великобританія була більш доступною для досягнення успіху завдяки стабільності в країні, тоді як Франція, а також Німеччина та Італія не мали такої сприятливої атмосфери⁴⁶.

Отже, обмеження для жінок були зумовлені самим суспільством, моральними цінностями та традиційним уявленням про жінок як недосконалих істот, основною метою яких було виховання дітей та одруження; церковними приписами, а також науковими експериментами. Погляди на чоловіка та жінку, які стали традиційними в суспільстві, можна описати у системі парних протилежностей: піднесеність – гріховність, керівництво – підлеглість, раціональність – ірраціональність, стриманість –

⁴² Timeline of Legislation, Events, and Publications Crucial to the Development of Victorian Feminism // Victorian Web. – 2010. – 12 March / Електронний ресурс: <http://www.victorianweb.org/history/wmhistl.html>, відвідано 12.04.2017.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Mitchell S. Daily Life in Victorian England. – P. 11-12.

⁴⁵ Lewis J. Women and Society: Continuity and Change since 1870. – P.1.

⁴⁶ Abrams L. The Making of Modern Woman: Europe 1789 – 1918. – P.273.

емоційність, публічність – домашність тощо. Внаслідок численних ідентичностей жінок, які були представницями різних класів, релігії та національності, жіночий рух переслідував різні цілі, але всі вони боролися за загальний результат: зміни в суспільстві та правовій системі, які поліпшили б позицію жінок.

1.2 Огляд джерельної бази дослідження

Цей підрозділ має на меті розглянути журнали, які використовуватимуться в роботі. Однак перед тим, як перейти безпосередньо до характеристики джерел, варто зауважити про жіночі журнали в контексті періодичних видань Британії XIX ст.

У XIX ст. кількість періодичних видань, що виходили в Британії, сягнула небачених до того обсягів. За попередніми оцінками дослідників, існувало понад 16000 найменувань, що виходили друком у вікторіанську епоху, але пізніше ця цифра досягла відмітки 125000. Таку кількість періодики нараховує п'ятитомний «Каталог Ватерлоо газет та журналів у 1800 – 1900»⁴⁷. Частіше за все вони торкалися таких тем, як: мистецтво та архітектура (800), діти (800), фемінізм (83), музика (350), театр (650), гумор (625) та жінки (515)⁴⁸. Найперший жіночий журнал вийшов у 1693 р. і мав назву *The Ladies' Mercury*, але насправді був лише аркушем, роздрукованим з обох сторін⁴⁹. В 1840-х – 1850-х рр. часописи проголошували себе «провідниками» жінок, а в 1890-х – «друзями»⁵⁰. Дослідниця Маргарет Бітем виділяє такі категорії жіночих журналів, які існували на середину XIX ст.: журнали моди (fashion magazine), салонні (drawing-room magazine),

⁴⁷ VanArsdel R. Victorian Periodicals // Victoria Research Web. – 2010. – July / Електронний ресурс: <http://victorianresearch.org/periodicals.html>, відвідано 04.03.2014.

⁴⁸ Waterloo Directory of English Newspapers and Periodicals: 1800-1900 / Електронний ресурс: <http://www.victorianperiodicals.com/series3/index.asp>, відвідано 24.02.2018.

⁴⁹ Holmes T., Nice L. Magazine Journalism. – New York, 2011. – P.3.

⁵⁰ Beetham M., Boardman K. Victorian Women's Magazines: An Anthology. – Manchester, 2001. – P.4.

ілюстровані (illustrated magazine) та для леді (ladies' paper)⁵¹. Серед відомих жіночих журналів варто назвати *The Ladies Cabinet of Fashion, Music and Romance* (1832 – 1861), *The New Monthly Belle Assemblée* (1832–1870), *The Ladies' Treasury* (1858 – 1895), *British Mothers' Journal* (1856–1863), *Pawsey's Ladies Fashionable Repository* (1837–1900), *Lady's Newspaper & Pictorial Times* (1847–1863)⁵² тощо. Вони піднімали схожі теми: давали поради щодо ведення господарства, догляду за дітьми, вишивання, моди тощо. Іншою складовою журналів були літературні твори: з текстами провідних авторів можна було ознайомитися у спеціальних рубриках, таких як «Книжки місяця».

Щодо журналів, які ми обрали як джерела дослідження, то вони мали деякі відмінності у порівнянні з вищезазначеними: три з них були «прогресивними», відстоювали ідею рівності жінки та чоловіка, а отже – і рівні можливості для розвитку, працевлаштування тощо. І тільки один з одбраних журналів, що виходили у той самий час, мав «традиційний» погляд на позицію жінки в суспільстві. Всі журнали були адресовані освіченим жінкам середнього класу, однак чому деякі з них були масові, а інші мали обмежену аудиторію? Що впливало на спрямування журналів? Наскільки важливою була постать редакторок? Що об'єднувало три «прогресивних» журнали, які розглядатимуся в роботі? Відповіді на ці питання в цьому підрозділі.

Почнемо з останнього: що було спільним в *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal* та *Victoria Magazine*? Всі журнали об'єднує те, що вони були результатом діяльності декількох активних жінок, які були їхніми засновницями та головними редакторками. Одна з них – Емілі Фейсфул, дівчина з великої сім'ї Фердинанда Фейсфула,

⁵¹ Ledbetter K. *British Victorian's Women's Periodicals: Beauty, Civilization and Poetry*. – New York, 2009. – P. 3.

⁵² Journals and Magazines // Cardiff University / Електронний ресурс: <https://www.cardiff.ac.uk/special-collections/subject-guides/womens-studies/journals-and-magazines>, відвідано 03.04.2018.

яка отримувала освіту вдома, а досягнувши 13-річного віку – в пансіоні в Кенсінгтоні. Вона входила до когорти активісток-представниць середнього класу, які заснували гурток Ленгхем Плейс (*Langham Place Group*), метою якого було проведення соціальної реформи. Основна діяльність Товариства Ленгхем Плейс була спрямована на допомогу молодим жінкам стати фінансово незалежними та працювати в напрямках, відмінних від «традиційних жіночих»⁵³.

До його складу входили Емілі Девіс⁵⁴, Аделаїд Проктер⁵⁵, Джессі Бушеретт⁵⁶, Бессі Рейнер Паркс (в заміжжі – Беллок)⁵⁷, Барбара Лі Сміт (в заміжжі – Бодішон)⁵⁸ та інші. Бессі Рейнер Паркс та Барбара Лі Сміт

⁵³ Jordan E. The Women's Movement and Women's Employment in Nineteenth Century Britain. – P.159.

⁵⁴ Активістка, громадська діячка. Відстоювала права жінок на вступ до університетів. Підписала петицію щодо надання права голосу жінкам в 1865 р. Завдяки Барбарі Лі Сміт отримала можливість заснувати перший вищий навчальний заклад для жінок – Гіртон Коледж, який вперше прийняв дівчат на навчання в 1873 р. Хоча формально він не вважався частиною Кембриджа, заняття для дівчат проводили ті самі професори, що й для хлопців. Жінки не отримували ступені, лише сертифікати, які підтверджували, що вони прослухали певні курси та склали іспити. Детальніше: Jordan E. The Women's Movement and Women's Employment in Nineteenth Century Britain. – P.190-193.; Emily Davies // Spartacus Educational / Електронний ресурс: <http://spartacus-educational.com/Wdavies.htm>, відвідано 23.03.2018.

⁵⁵ Відома поетеса XIX століття, благодійна діячка. Вважалася улюбленою поетесою королеви Вікторії. Переймалася питаннями бездомних та інших соціально вразливих категорій. Відстоювала права жінок на професійний розвиток. В 1859 р. стала членкою National Association for the Promotion of Social Science. Померла у віці 38 років від туберкульозу у 1864 р. Детальніше: Adelaide Anne Procter // Minor Victorian Poets and Authors / Електронний ресурс: <http://gerald-massey.org.uk/procter/index.htm>, відвідано 22.03.2018.

⁵⁶ Суфражистка, активістка. Разом з Аделаїд Проктер та Барбарою Лі Сміт заснувала Society for Promoting the Employment of Women. Разом з Емілі Девіс, Барбарою Лі Сміт та Френсіс Пауер Кобб входила до Лондонського Товариства за виборчі права жінок (London Society for Women's Suffrage). Детальніше: Jessie Boucherett // Spartacus Educational / Електронний ресурс: <http://spartacus-educational.com/Wboucherett.htm>, відвідано 22.03.2018.

⁵⁷ Громадська діячка, есеїстка, активістка, журналістка. Засновниця *English Woman's Journal* разом з Барбарою Лі Сміт. Детальніше: Bessie Ryner Parkes // Literary Heritage. – 2002. – 28 October / <https://web.archive.org/web/20090918231439/http://www3.shropshire-cc.gov.uk/parkes.htm>, відвідано 22.03.2018.

⁵⁸ Активістка, суфражистка, журналістка. Виступала за реформування законодавства, в першу чергу, що стосувалося права власності заміжніх жінок та питання розлучення. Засновниця *English Woman's Journal* разом з Бессі Рейнер Паркс (в 1858 р.). Одна з організаторок збору підписів для петиції щодо надання права голосу жінкам, пізніше представлену в Парламенті Джоном

походили з родин з радикальними на той час поглядами. Барбара Сміт була позашлюбною дитиною Бенджаміна Сміта, але він потурбувався, щоб в його доньки була гарна освіта, яка б потім забезпечила їй безбідне життя. Жінки познайомилися ще в 1847 р. і відтоді проводили чимало часу разом, як активні учасниці та членки різних товариств. Паркс видала «Зауваги щодо навчання дівчат» у 1854 р., а Сміт – «Короткий підсумок англійських законів щодо жінок» в тому самому році⁵⁹. Діячки були промоторками Акту про власність заміжніх жінок у 1857 р., але спроба не увінчалася успіхом. Наступного року, 1859, до редакторок приєдналася Емілі Фейсфул. Джессі Бушеретт також долучилася до цієї справи, так само як Аделаїд Проктер, поетеса, та Емілі Девіс. Спочатку видавництво знаходилося на Принцес-стрит в Лондоні, але в 1859 р. компанія переїхала в більш просторе місце, будинок на Ленгхем Плейс, звідки і пішла назва товариства цих жінок⁶⁰.

Джессі Рейнор Паркс та Барбара Лі Сміт заснували *The English Woman's Journal* і своїм завданням вбачали розширення можливостей для жінок в освітній, професійній сферах, а також зміні їх становища через реформу законодавства⁶¹. Це щомісячний журнал який виходив з 1858 р. по 1864 р., в період між двома невдалими спробами (1857 та 1867 рр.) покращити становище жінки шляхом прийняття законів щодо власності заміжніх жінок та їхніх виборчих прав. Цей журнал був рупором цих кампаній, які розглядалися не як окремі явища, а як складові одного руху про покращення становища жінки. Часопис поєднував в собі звіти про

Стьюартом Міллом (1866 р.). Детальніше: Barbara Bodichon // Spartacus Educational / Електронний ресурс: <http://spartacus-educational.com/Wbodichon.htm>, відвідано 22.03.2018.

⁵⁹ English Woman's Journal // Nineteenth Century Serials Edition. – 2018. – 15 February / Електронний ресурс: <http://www.ncse.ac.uk/headnotes/ewj.html>, відвідано 24.02.2018.

⁶⁰ Там само. А також: Phegley J. Educating the proper woman reader: Victorian family literary the cultural health of the nation. – Columbus, 2004. – P. 155-156; Jordan E. The Women's Movement and Women's Employment in Nineteenth Century Britain. – P.157-159.

⁶¹ Emily Faithfull // Minor Victorian Poets and Authors / Електронний ресурс: <http://gerald-massey.org.uk/faithfull/>, відвідано 25.02.18.

досягнення жінок, розповідав про видатних жінок минулого, публікував соціальні, літературні і політичні твори⁶².

Журнал вперше вийшов друком у березні 1858 р. В ньому регулярними були три рубрики: «Відкрита порада» («Open Council»), «Повідомлення про книжки» («Notices of books») та «Поточні новини» («Passing Events»)⁶³. У першій з них редакторки відповідали на питання аудиторії стосовно будь-яких справ, чи-то суспільних, чи-то сімейних. Вони залучали до діалогу своїх читачок, які також надсилали в редакцію свої відгуки та думки з приводу надрукованих в попередніх випусках текстів або подій. Таким чином, «Відкрита порада» була майданчиком для того, щоб ділитися своїми враженнями, вступати в дискусії, пропонувати свої ідеї⁶⁴. У другій рубриці публікувалися, зазвичай, огляди, рецензії та коментарі до книжок. До того ж, існували ще сторінки, пов'язані з літературою, де була коротенька характеристика нових книжок, які щойно з'явилися на полицях. Нарешті, у третьому постійному розділі обговорювалися важливі політичні та суспільні питання. Поезія була однією з основних рубрик. Вона не слугувала аби зайняти місце. Навпаки часто на сторінках друкувалися поетичні твори Іси Крейг, Бессі Паркс та Аделаїд Проктер⁶⁵. Однак на сторінках з'являлися твори, написані іншими авторками, не лише працівницями офісу Ленгхем Плейс. Паркс дотримувалася думки, що журнал, який читають не більше тисячі читачок – інтелектуалок був більш важливим досягненням для жіночого руху ніж той журнал, який читають тисячі⁶⁶. Однак далеко не всі поділяли погляди Бессі Паркс, що вплинуло на майбутнє самого часопису.

⁶² English Woman's Journal // Nineteenth Century Serials Edition. – 2018. – 15 February / Електронний ресурс: <http://www.ncse.ac.uk/headnotes/ewj.html>, відвідано 24.02.2018.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Palmer B. Reading Langham Place Periodicals at Number 19 // Reading and the Victorians / Bradley M., John J. – Farnham, 2015. – P. 48-49.

⁶⁵ English Woman's Journal // Nineteenth Century Serials Edition. – 2018. – 15 February / Електронний ресурс: <http://www.ncse.ac.uk/headnotes/ewj.html>, відвідано 24.02.2018.

⁶⁶ Palmer B. Reading Langham Place Periodicals at Number 19. – P.52.

Зазначимо, що наклад *The English Woman's Journal* ніколи не перевищував 1250 примірників: на початку 1859 р. число річних передплатників становило 400 осіб, а наступного року це число становило 1250⁶⁷. Журнал став основним друкованим джерелом Національної асоціації зі сприяння соціальним наукам⁶⁸, де працювали Іса Крейг і Бессі Рейнер Паркс. Потім, коли фінансові проблеми стали очевидними, головними редакторками журналу ставали Паркс, Девіс та Еліорт, доки в 1864 р. журнал не об'єднався з *Alexandra Magazine* та не став *Alexandra Magazine and Englishwoman's Journal*. Видавництво «Вікторія прес», засноване Емілі Фейсфул, друкувало журнал з 1860 р. до 1863 р. Гурток Ленгхем Плейс перервав зв'язки з Фейсфул після того, як вона була залучена до скандального розлучення, і вважалося, що її честь таким чином була заплямована. Однак це не означає, що її кар'єра скінчилася: вона й надалі залишалася активною громадською діячкою, про що мова йтиме далі. Сама компанія перейшла у власність до Вільяма Вілфреда Хеда, і надалі залишалася місцем працевлаштування для жінок⁶⁹.

Ознайомившись із одним з перших журналів, які висвітлювали становище жінки в суспільстві та необхідні зміни – *English Woman's Journal*, перейдемо до його ідейного наступника, який виходив під назвою *Alexandra Magazine and Woman's Social and Industrial Advocate* в травні – серпні 1864 р., однак був перейменований на *Alexandra Magazine and EnglishWoman's Journal*, а пізніше, в 1865 р. – став називатися *Englishwoman's Review* й видавався до 1910 р.⁷⁰.

Головною редакторкою *Alexandra Magazine and EnglishWoman's Journal*, виступала Джесі Бушеретт, також одна з активісток Ленгхем Плейс.

⁶⁷ Це доволі малий наклад, якщо порівняти його з журналами традиційного спрямування, про це – згодом.

⁶⁸ National Association for the Promotion of Social Science

⁶⁹ *English Woman's Journal* // Nineteenth Century Serials Edition. – 2018. – 15 February / Електронний ресурс: <http://www.ncse.ac.uk/headnotes/ewj.html>, відвідано 24.02.2018.

⁷⁰ Там само.

Видавався журнал в приміщенні Товариства з працевлаштування жінок в Лондоні⁷¹. Перший піврічник коштував 5 шилінгів 6 пенсів⁷², про що можна дізнатися з форзацу джерела. На перших сторінках журналу також можна ознайомитися з оголошеннями, наприклад, щодо працевлаштування та відвідування занять для дівчат⁷³. Зазначимо, що реклама в *Alexandra Magazine and English Woman's Journal* майже відсутня.

Зміст кожного номеру журналу різнився. Однак в кожному з них увага приділялася гострим темам щодо поліпшення становища жінок в англійському суспільстві. Самі редактори зазначають, що журнал містить сторінки на «соціальні, благочестиві та виробничі теми» («*On Social, Benevolent, and Industrial Subjects*»)⁷⁴. В кожному місячному номері обов'язково друкувалася поема, присвячена цьому місяцю, як-от «Січень – Вітаємо» («*January–Welcome*»)⁷⁵. Загалом в одному випуску було щонайбільше дві поеми, наприклад, окрім вірша про січень в першому номері була поема «Нічна медсестра в палатах лихоманки» («*The Night Nurse in the Fever Wards*»), написана жінкою під псевдонімом «Trained Nurse»⁷⁶. Обов'язково був літературний твір, поділений на декілька глав, які друкувалися протягом декількох випусків, наприклад, «Доктор Кемп» («*Doctor Kemp*»)⁷⁷. В декількох номерах є сторінки, присвячені «Заміткам про

⁷¹ Society for Promoting the Employment of Women

⁷² У Вікторіанську епоху в обігу були пенні (позначалися як d), шилінги (s) та фунти (£). 12 пенсів становили 1 шилінг. 240 пенсів або 20 шилінгів становили 1 фунт. Часто в текстах траплялося слово гінея, хоча вона не чеканилася на той час (з 1813 р.). Тим не менш, гінея, яка дорівнювала 21 шилінгу або 1 фунту. Щоб зрозуміти, наскільки великими чи малими були ціни на журнали, необхідно врахувати ціни на основні продукти на той час. Звичайна буханка хліба коштувала 8.5 пенсів в 1840-х рр. і 7 – в 1875 р.; в залежності від якості бавовняні шкарпетки коштували від 4.5 пенсів до майже 5 шилінгів за пару. На початку століття газета коштувала 7 пенсів, але з часом ставала дешевшою (півпенні). А ось похорони були не такими вже дешевими: як мінімум 4-5 фунтів. За матеріалами: Mitchell S. *Daily Life in Victorian England*. – P.29-32.

⁷³ *Alexandra Magazine & English Woman's Journal* (далі – AMEWJ). – London, 1864. – Contents.

⁷⁴ AMEWJ. – P.64.

⁷⁵ Там само. – P.23.

⁷⁶ Там само. – P.35.

⁷⁷ Там само. – P. 9.

книги» («*Notices of Books*»)⁷⁸: пригоди «Подорож з Лондона в Персеполіс» («*A journey from London to Persepolis*»)⁷⁹, памфлети Флоренс Найтінгейл⁸⁰ тощо. Обов'язковим вмістом журналу були також пізнавальні тексти чи-то травелоги, чи-то історичні довідки, які також мали певну «повчальну» функцію, розповідаючи про становище жінок в інших країнах або історичних періодах: «Подорож протокою Магеллана» («*A Cruise in the Straits of Magellan*»)⁸¹, «Нотатки про круїз в Татарській протоці» («*Note of a cruise in the gulf of Tartary*»)⁸², «Керамічний посуд» («*Ceramic Ware*»)⁸³ тощо.

Однак основу журналу складали статті, які торкалися проблем жінок, їх прав та «призначення». Інколи трапляються листи читачок до редакції, в яких пропонується свій погляд на проблему, що розглядалася в попередніх номерах. Основні теми, які піднімалися в журналі, пов'язані з розширенням кола спеціальностей для жінок, реформою жіночої освіти та поліпшенням законодавства щодо власності заміжніх жінок.

Цікаво, що в *Alexandra Magazine and English Woman's Journal*, як і в журналі, який передував йому, увага приділяється не лише перетворенням в Англії, а й за кордоном, особливо у Франції, чому присвячено щонайменше три статті, де порівнюється законодавство та становище жінок в обох країнах.

Наступним журналом під редакцією активісток Ленгхем Плейс був *Victoria Magazine*. Він був започаткований Емілі Девіс та Емілі Фейсфул в 1863 р. і був спрямований на ширшу читацьку аудиторію в порівнянні з *The English Woman's Journal*⁸⁴. Він до 1881 р. пропагував розширення вибору професій для жінок. На відміну від *The English Woman's Journal*, тут з метою залучення більшої аудиторії було вирішено подавати більш виважені погляди

⁷⁸ *AMEWJ.* – P.62.

⁷⁹ Там само. – P.189.

⁸⁰ Там само. – P. 189-192.

⁸¹ Там само. – P.162.

⁸² Там само. – P.426.

⁸³ Там само. – P. 225.

⁸⁴ *Palmer B. Reading Langham Place Periodicals at Number 19.* – P.52.

на питання, які були важливими як для жінок, так і для суспільства в цілому. Окрім зміщення акцентів, редакторки Фейсфул та Девіс, залучили до написання статей відомих чоловіків-авторів. Таким чином, журнал розраховувався не лише виключно на жіночу аудиторію, а мав бути цікавим для всієї родини⁸⁵. Однак з 1865 р. фокус знову перемістився на читачок, і все більше статей з'являлося щодо працевлаштування, відсуваючи на другий план обов'язки жінок як дружин матерів та господарок. В журналі *Victoria Magazine* статті про Товариство зі сприяння зайнятості жінок та Національну асоціацію зі сприяння соціальним наукам з'являються не просто так: Емілі Фейсфул була членкою обох товариств, тому мала безпосередній доступ до здобутків цих організацій у вирішенні питань про можливості жінок⁸⁶. В 1876 р. з'явилася колонка під назвою «Жінки і робота – путівник з Працевлаштування для жінок». Рубрика «Кореспонденція» містила листи читачок, які ділилися думками щодо робочих місць, еміграції, заробітної плати⁸⁷ тощо. Вони не просто хизувалися своїми знаннями, вони були активними дискусантками та творцями дискурсів, як і читачки попередніх журналів⁸⁸.

Дебати на сторінках журналу в 1869 р. вилилися у створення під керівництвом Фейсфул «Дискусійного Товариства Вікторії», на заходи якого запрошувалися спікери, після виступу яких починалося обговорення⁸⁹.

Це був відомий журнал серед жінок середнього класу. Видавництво журналу – «Вікторія Прес» (*Victoria Press*) друкувало його у вигляді щомісячника і піврічника. Журнал розширив свою аудиторію після поїздки Фейсфул до США в 1872 р.⁹⁰.

⁸⁵ *Palmer B. Reading Langham Place Periodicals at Number 19. – P.53.*

⁸⁶ Emily Faithfull // *Minor Victorian Poets and Authors* / Електронний ресурс: <http://gerald-massey.org.uk/faithfull/>, відвідано 25.02.18.

⁸⁷ *Palmer B. Reading Langham Place Periodicals at Number 19. – P.54.*

⁸⁸ Там само – P.55.

⁸⁹ Там само. – P.55.

⁹⁰ Там само. – P.53-55.

Таким чином, всі три журнали – *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & English Woman's Journal* та *Victoria Magazine* відображали погляди своїх засновниць, які, принаймні в дечому суперечили «традиційному» сприйняттю жінки. Емілі Девіс, Аделаїд Проктер, Джессі Бушеретт, Бессі Рейнер Паркс, Барбара Лі Сміт виступали проти обмежень жінки в суспільстві, про що можна довідатися зі сторінок трьох часописів, які відрізнялися з-понад інших глибиною та актуальністю піднятих тем. Таке «нетипове» сприйняття жінки, наполягання на розширенні сфери її діяльності не знаходило відгуків в широкого кола читачок як «традиційні» журнали, однак це було велике досягнення, оскільки ці журнали поступово завойовували більшу аудиторію, привертаючи увагу освічених жінок до нагальних питань, які потребували негайного вирішення.

Тепер розглянемо журнал, який мав відмінний погляд на жінку. Найвідоміший жіночий журнал середини XIX століття – *The Englishwoman's Domestic Magazine* є журналом традиційного спрямування, який виходив друком протягом 17 років (з перервами) з 1852 р.⁹¹. Він містив значну літературну складову: поезію, фантастичні твори, есеї, а також, історичні оповідання та біографії відомих постатей. Назва часопису говорить сама за себе: журнал був помічником господині, в ньому можна було знайти поради щодо ведення господарства, убрання оселі, вишивання тощо. Його основною аудиторією були жінки середнього класу. Семюель та Мері Бітон, редактори, зробили цей журнал і розважальним, і водночас повчальним, на відміну від тих, що спрямовувалися на аудиторію вищого класу та їхній зміст обмежувався статтями про красу, моду та християнські чесноти жінки. Це був перший часопис, який став масовим⁹²: по-перше, завдяки своїй тематиці,

⁹¹ Auerbach J. What They Read: Mid-Nineteenth Century English Women's Magazines and the Emergence of a Consumer Culture. – P.122.

⁹² Englishwoman's Domestic Magazine // Waterloo Directory of English Newspapers and Periodicals: 1800-1900 / Електронний ресурс: <http://www.victorianperiodicals.com/series3/showarticlespecial.asp?id=91784>, відвідано 24.02.2018.

по-друге, завдяки малій ціні (спочатку – 2 пенси, потім, з 1860-го р. – 6⁹³). Якщо на початку кількість передплатниць становила 5 тисяч, то через 8 р., 1859 р., це число становило 50 тисяч⁹⁴, і більше 60 тисяч в 1871 р.⁹⁵ Ми б хотіли звернути увагу на питання поширеності журналу: редактори вказують, що його можна купити навіть в тих куточках імперії, де інші журнали відсутні на прилавках⁹⁶. З цим можна погодитися, якщо ознайомитися з переліком читачок, які отримали подарунки від редакції. Вказані не лише імена дівчат, а також їхні адреси. Зазначимо, що редактори сварилися на передплатниць, які вказували у листах неправильні місця проживання⁹⁷, тому наведений список може бути вірогідним. Ми класифікували місця проживання за такими категоріями: Англія (переважна більшість читачок): містечко Челтнем, Чіслхерст, Гаддерсфілд, Нью Чарлтон, Волворт, Норвіч, Йорк, Дарем, Іпсвіч, Ліверпуль, Плімут, Манчестер, Оксфорд, Галіфакс, Бат, Честер, Грінвіч, графство Кент, Ланкашир, Вустершир, Йоркшир, Гемпшир, Суррей, Суффолк, Ессекс, Гартфордшир тощо; Шотландія: міста Абердін, Грентаун, Інаернесс; Ірландія: місто Наван; колонії та інші території: Гернісі на Ла-Манші, Девонпорт в Австралії. Отже вибірка дає можливість побачити географію розповсюдження журналу, коло читачів якого у 1852 р. з 5 тисяч виросло до 50 тисяч⁹⁸!

Отже, *The Englishwoman's Domestic Magazine* відображав уявлення редакторок та суспільства загалом щодо жінки як домогосподарки, матері та дружини. Вміст журналів відповідав запитам аудиторії: часописи одночасно і розважали, і давали поради щодо ведення господарства, рукоділля,

⁹³ Beetham M., Boardman K. Victorian Women's Magazines: An Anthology. – P.32.

⁹⁴ *The Englishwoman's Domestic Magazine (TEDM)*. – London, 1859. – Vol.VII. – P.393.

⁹⁵ Englishwoman's Domestic Magazine // Waterloo Directory of English Newspapers and Periodicals: 1800-1900 / Електронний ресурс: <http://www.victorianperiodicals.com/series3/showarticlespecial.asp?id=91784>, відвідано 24.02.2018.

⁹⁶ *TEDM*. – London, 1863. – Vol.VI. – P.74.

⁹⁷ *TEDM*. – London, 1860. – Vol.I. – P.48.

⁹⁸ *TEDM*. – London, 1859. – Vol.VII. – P.393. На жаль, більш менш точна географія поширення журналів Товариства Ленгхем Плейс невідома.

виховання дітей, тобто тем, які були близькими багатьом читачкам цих часописів. Підсумовуючи інформацію щодо журналів, ми вирішили представити її у вигляді таблиці (Додаток 1).

The English Woman's Journal, Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal та *Victoria Magazine* з одного боку та *The Englishwoman's Domestic Magazine* – з іншого, є репрезентативними джерелам, які представляли протилежні дискурси щодо жінок, що існували та взаємодіяли як на сторінках журналів, так і в тогочасному суспільстві загалом.

Розділ II. Питання освіти та дискурс освіченої жінки на сторінках журналів

Питання освіти є одним з ключових як в журналах «традиційного» спрямування, так і в більш прогресивних. *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal* та *Victoria Magazine* намагаються приділити якнайбільше уваги саме освіті, оскільки від вирішення цього питання залежить досягнення інших цілей, насамперед – гідного працевлаштування та можливості бути незалежною. Кожен з журналів у різний спосіб намагається творити та відтворювати дискурс освіченої жінки. Розгляньмо ці шляхи за журналами: що є спільного та на чому розставлені акценти? Однак перед цим пропонуємо ознайомитися з основними проблемами жіночої освіти в Британії та «традиційним» підходом до жіночої освіти, представленим на сторінках *The Englishwoman's Domestic Magazine*.

За часів правління Вікторії способи отримання освіти різнилися в залежності від класу, соціального положення, статі, релігії та фінансових можливостей батьків⁹⁹. Тогочасні умови включно з ідеєю про розділення сфер не сприяли отриманню ґрунтовної освіти жінками, оскільки вважалося, що їм не було потреби в знаннях, адже вони майже все своє життя проводили вдома. Дівчата з бідних робітничих родин здобували «необхідні» в їхньому житті навички, доглядаючи за молодшими братами та сестрами та допомагаючи матерям. В заможніших родин майже вся увага приділялася освіті хлопців, однак дівчата також не залишалися без навчання. І хоча найкращою вчителькою для своїх дітей вважалася мати, вона не завжди могла присвятити час вихованню, а отже родина, яка могла собі дозволити, наймала гувернантку. Вона вважалася прикладом для наслідування, а її основними характеристиками були не інтелектуальні здібності, а манери та

⁹⁹ Mitchell S. Daily Life in Victorian England. – P.169.

поведінка «справжньої леді». Найбільшою проблемою, з якою стикалися батьки дівчат, полягала в тому, що кількість та якість навчального матеріалу залежала від знань та вмінь самої гувернантки: вона могла викладати танці, але не тямити в арифметиці. Батьки надавали перевагу невеликим приватним школам неподалік від дому, які організовувалися жінками, що брали собі лише декількох учениць, щоб приділити персональну увагу кожній з них, адже такий підхід вважався основним у навчанні дівчат. Оскільки в класах учениці були різного віку та мали різні здібності, це не сприяло інтенсивному та результативному навчанню. Деякі дівчата отримували освіту в школах – пансіонах, які нагадували звичайні приватні школи, оскільки вони також засновувалися жінками, які також брали до себе на навчання і проживання дівчат. В них, як і в попередніх випадках навчальна програма залежала від уподобань, здібностей та зацікавлень вчительок¹⁰⁰, а отже знання дівчат були невпорядкованими, фрагментарними і такими, що не відповідали потребам часу. Це стало причиною дискусій, які мали місце на сторінках журналів в тому числі.

2.1 «Традиційний погляд»: освіта у представленні *The Englishwoman's Domestic Magazine*

Відомий літературний критик XIX ст., Джон Раскін, вважав, що жінка повинна виконувати домашні справи, підтримувати гарну атмосферу в домі, дбати про свого чоловіка, якщо він забезпечує їй хороше життя та є її захисником¹⁰¹. Жінка мала бути гідним супроводом свого чоловіка. В той час, як він віддавався роботі, вона мала бути гарною господинею, організовувати вечірки, розважати гостей, гідно представляти не лише себе, а й свого

¹⁰⁰ Mitchell S. Daily Life in Victorian England. – P.181-188.

¹⁰¹ Nelson C. Family Ties in Victorian England. – Westport, 2007. – P.6-7.

чоловіка¹⁰². Тут ставали у нагоді навички, які вона отримала, здобуваючи освіту: спів, гра на музичних інструментах, танці тощо. Такі уявлення активно підтримувалися та репрезентувалися на сторінках *The Englishwoman's Domestic Magazine*, який розглядається в цьому підрозділі.

Зупинімося на двох прикладах, які демонструють погляди редакторок журналу на те, якою є освічена жінка та які предмети вона повинна вивчати в першу чергу.

В *The Englishwoman's Domestic Magazine* є рубрика «Вечір англійських жінок», яка являє собою зворотній зв'язок з читачками, які надсилали до редакції листи¹⁰³. Такі читачки підписувалися по-різному, як під власними іменами (Джейн Евеліна Вуд, Мері Флемінг), так і під псевдонімами (Заміжня Леді, Венера)¹⁰⁴. Одна з читачок, Кейт Мей, спитала редакцію щодо «правильної» освіти для жінки. Їй відповіли, що Місіс Бітон щойно закінчила книгу «З ведення домашнього господарства» («Book of Household Management»), яка «принесе благополуччя англійській домогосподарці»¹⁰⁵. На думку редакції, це найкращий посібник з виховання жінки, яка повинна розвивати спочатку «природні здібності» (курсив оригіналу), а потім – особливі таланти. Зазначається, що школи ігнорують розвиток особливих здібностей, хіба що за особливу плату. Вони вважають, що чудово було б, якби по досягненню 12 років кожному дівчинку вчили «як робити, чинити, прати, готувати» і «знати цінність грошей»¹⁰⁶. Тож акцент у вихованні дівчини робиться на її господарських здібностях.

Не менш показовим є уривок з постійної рубрики «Історія Англії» («Domestic History of England»), в якій писалося про те, що вишивання з

¹⁰² Abrams L. Ideals of womanhood in Britain // BBC. – 2014. – 18 September / Електронний ресурс:
http://www.bbc.co.uk/history/trail/victorian_britain/women_home/ideals_womanhood_01.shtml,
відвідано 14.05.2015.

¹⁰³ Зрозуміло, що як в журналах традиційного прямування, так і прогресивних, друкувалися не всі листи, а ті, які підтримували погляди редакції.

¹⁰⁴ *The Englishwoman's Domestic Magazine* (далі - TEDM). – London, 1863. – Vol. IV. – P.47.

¹⁰⁵ Там само. – Vol. IV. – P.48.

¹⁰⁶ Там само. – P.48.

давніх-давен було важливою складовою жіночої освіти, а ще нічого ганебного не було в тому, що жінки на рівні зі своїми служницями займалися хатньою роботою¹⁰⁷. Їхні імена були «ніжними та експресивними» («*gentle and expressive*»)¹⁰⁸, в 15 років їх видавали заміж, але були на рівні з чоловіком, володіючи рабами та землями (вони навіть заповіти писали)¹⁰⁹, оскільки тоді не було заборони для жінки володіти майном, як в Англії XIX століття. Норманські дівчата отримували освіту при дворі, як і хлопці¹¹⁰, і звичайно, вони любили вишивати¹¹¹. Про що нам говорять ці уривки? Вони показують тяглість традиції – жінка як домогосподарка, яка полюбляла вишивати і була ніжною. З іншого боку, бачимо намагання підвести жінку до рівня чоловіка, але все одно «її природне» начало брало гору.

Для порівняння наведемо уривок з журналу *The New Monthly Belle Assemblée* за 1854 р.¹¹². На питання «Хто вона – лондонська жінка?» дається наступна відповідь: це заклопотана жінка, яка є вправною в

*катехізисі, музиці, французькій [...] запрошує інших леді до благодійного, бального або еміграційного комітету [...] і виконує численні обов'язки. Вона має перечитати багато газет, знати, про що йтиме мова на заході її чоловіка, щоб знати, про що говорити в гостях. [...]. Вона повинна прочитати нову книгу, яка виходить в продаж, [...] перевірити фінансові справи домашніх робітників, [...] керувати слугами. До того ж, вона знається в хімії або грає на віолончелі*¹¹³.

¹⁰⁷ TEDM. – Vol.I. – P.18.

¹⁰⁸ Там само. – P.18.

¹⁰⁹ Там само. – P.19.

¹¹⁰ Там само. – P.61.

¹¹¹ Там само. – P.66.

¹¹² The New Monthly Belle Assemblée. A Magazine of Literature and Fashion. (дані – TNMBA). – London, 1854. – Vol. XL.

¹¹³ TNMBA. – Vol. XL. – P.109: «catechism, music, and French [...] she has to call upon ladies ... upon charity committees, or ball committees, or emigration committees [...] She has the news papers to read, and, at least, must know what her husband's party is about, so as to be able to talk to her neighbour at dinner; and it is a fact that she reads every new book that comes out; [...] and you see them all upon her drawing-room table[...]. She has the cares of her household besides; to make to check the encroachments of tradesmen and housekeepers' financial fallacies; to keep upper and lower servants from jangling with one another, and the household in order [...]; makes experiments in chemistry, or plays in private on the violoncello».

Як видно з проаналізованих статей *The Englishwoman's Domestic Magazine*, за 6 років «традиційний» погляд на жінку та її освіту тільки більше вкоренився у свідомість пересічних представників та представниць середнього класу.

2.2 Проблема освіти жінок у *The English Woman's Journal*

Спочатку розглянемо *The English Woman's Journal*, в якому можна виділити три основні шляхи розгляду питання жіночої освіти та творення дискурсу освіченої жінки. По-перше, це порівняння з іншими країнами, частіше за все – з Францією, в якій питання жіночої освіти, її якості, мало на той час певні здобутки, а отже – вона була взірцем, на який необхідно орієнтуватися. Так, в журналі є окремі статті, в яких простежується становлення та розвиток ідеї навчальних закладів у цій країні. Зазначається, що загалом у Франції на 1850 р. існувало вже близько 40 тис. початкових шкіл для хлопців і 21 тис. для дівчат, в яких навчалися приблизно 1 млн 800 тис. представників однієї статі і 1 млн 500 тис. іншої¹¹⁴. Наведені цифри мали вразити читачок і підштовхнути їх до активної участі в реформуванні освіти в Британії. Автори також згадують про Школу Сен Дені для молодих дівчат - доньок представників Почесного Легіону, яка дає ґрунтовну освіту за державні кошти. Загалом відзначається, що рівень освіти у французьких школах набагато вищий, ніж в англійських. Так, французьки не приділяють так багато уваги манерам, як в Англії. Вчителями в школах для дівчат є дипломовані молоді спеціалістки¹¹⁵.

Інші європейські країни також у різний спосіб підтримували жінок в їхньому бажанні здобути ґрунтовну освіту: в часописі присутня згадка про

¹¹⁴ TEWJ. – Vol.V. – P.361-375.

¹¹⁵ Там само. – P.95.

двох шведок, викладачку та співачку, які отримали стипендії на подорожі від шведського монарха, щоб продовжувати своє навчання в інших країнах¹¹⁶. Цей приклад має подвійну мету: заохочувати англійських жінок отримувати гарну освіту, а також сприяти її отриманню через надання державних стипендій.

Другим способом переконання в необхідності доступу жінок до ґрунтовної освіти є наведення «точних» статистичних даних. Так, в одному з номерів наводиться звіт Ради з Освіти, де міститься перелік прізвищ дівчат, що отримали відзнаки в опануванні дисциплін в ірландських містечках протягом 1856-1859 рр. Варто зазначити, що в списку наведені предмети, які не розглядалися тоді як «власно жіночі»: ботаніка, зоологія, магнетизм, електрика, астрономія, хімія тощо¹¹⁷. Це не лише констатування певних досягнень в справі жіночої освіти, а й намагання заохотити інших піти цим шляхом.

Основний підхід у просуванні ідеї щодо освіченості британських жінок полягає у доведенні спроможності дівчат отримувати знання на рівні з хлопцями. Прикладом цього є стаття «Загальна освіта жінок» авторства В. Б. Ходжсона, в якій він робить висновок, що жінки не мали професійної освіти на відміну від чоловіків, які були більш підготовленими до життя, а також висловлюється проти штучного поділу предметів та виступає не лише за рівні права в освіті, а закликає покращувати її і для чоловіків, і для жінок. До речі, Ходжсон не ставить під сумнів існування відмінностей між двома статтями, але вважає, що відмінностей поміж представниками/цями однієї статі більше ніж між двома, що зумовлюється різними чинниками. Він наводить приклад з життя, коли викладав логіку 20 дівчатам з Ліверпуля, які мали розвинуті розумові здібності, зазначивши, що в нього не виникало

¹¹⁶ TEWJ. – Vol.V. – P.215.

¹¹⁷ Там само. – P.121. Докладніше цей матеріал розглядається у: Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті рр.) // Гендерні студії в сучасній Україні. Матеріали всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 30-31 березня 2017 р. Гол.ред.: Філоненко С.О. – Бердянськ, 2017. – С.78.

жодних проблем під час викладання. Навпаки він оцінив їхню старанність¹¹⁸. Крім того, аргументи за освіченість серед жінок заперечують стереотипи щодо неспроможності освіченої жінки народжувати дітей. Навпаки підкреслюється, що вона відповідальніше підходитиме до виконання свого обов'язку¹¹⁹.

Таким чином, журнал всіляко намагається показати, що Британія відстала від інших європейських країн, де питання жіночої освіти вже майже повністю вирішене, а отже їй потрібно їх надолужити. Крім того, *The English Woman's Journal* заохочує читачок отримувати ґрунтовнішу освіту, не обмежуватися лише досягненням, а навпаки відкривати для себе нові дисципліни, які раніше не були їм доступними. І головне – журнал підкреслює однакові розумові здібності жінок та чоловіків, всіляко дискредитує поширені стереотипи щодо нездатності жінок досягнути нові дисципліни та нові знання.

2.3 Питання освіти на сторінках *Alexandra Magazine & English Woman's Journal*

Наступний журнал також має декілька способів висвітлення проблеми жіночої освіти в Британії, тим самим творячи дискурс освіченої жінки. Деякі з цих способів є співзвучними з тими, що використовуються в *The English Woman's Journal*. Однак є і свої особливості. Розглянемо їх детальніше.

Порівняння знову є одним з найпоширеніших способів показу недоліків законодавства та становища жінок в Англії. Так, в статті «Порівняння освіти дівчат у Франції та Англії»¹²⁰ робиться невеличкий екскурс в розвиток освіти

¹¹⁸ TEWJ. – Vol. X. – P.78.

¹¹⁹ Там само. – P.134-137. А також: Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті рр.). – С.75.; Сафонова О. Цінності жінок за жіночими журналами XIX століття // Історія в рідній школі. – 2014. – С.35.

¹²⁰ AMEWJ. – London, 1864. – P. 92.

для дівчат за часів Талейрана та Наполеона, а також наголошується на введенні обов'язкової початкової освіти для дівчат і хлопців, чого бракує англійській системі¹²¹. Зазначається, що чимало коштів іде на освітню реформу у Франції, де обов'язковим атрибутом для можливості викладання є спеціальне підтвердження – сертифікат¹²². Однак також наводиться звіт Жіночого медичного товариства (*Female medical society*), на основі якого можна зробити висновок, що *the Ladies' Medical College* таки наслідують найкращі закордонні установи та надає своїм випускницям – акушеркам відповідні сертифікати¹²³. Тож певні досягнення вже помітні в освітній справі у Британії.

Порівнюється методика вивчення ведення домашнього господарства в обох країнах: у Франції дівчата з малого віку допомагають по господарству, в той час як в Британії вони після повернення з пансіонів стають «непридатними, радше ніж кваліфікованими до виконання найбільш корисних обов'язків жінок» (*«disqualifying rather than qualifying themselves for the performance of the most useful duties of a woman's existence»*)¹²⁴, під якими мається на увазі ведення домашніх справ. І хоча англійські жінки є «найбільш домашніми у світі» (*«the most domestic in the world»*), що є їх «природним обов'язком» (*«natural bent»*)¹²⁵, їм не вистачає знань. Авторка статті наголошує на тому, що жінки потенційно є наставницями своїх дітей, показуючи, що «жінки – найсильніша освітня сила в світі» (*«women are themselves the most powerful educating force in the world»*)¹²⁶.

Предметом порівняння стає і плата за навчання: наголошується на дешевшій освіті для дівчат у Франції та Німеччині, в той час як в Англії, далеко не всі, кому вона потрібна, могли її дозволити, наприклад, в *Queen's*

¹²¹ AMEWJ. – P. 94.

¹²² Там само. – P.94-97.

¹²³ Там само. – P. 381-383.

¹²⁴ Там само. – P.131.

¹²⁵ Там само. – P.131.

¹²⁶ Там само. – P.133.

College в Лондоні¹²⁷. Таким чином, стан жіночої освіти в Британії та Англії зокрема поступається Франції за різними показниками.

Alexandra Magazine & English Woman's Journal, як і попередній часопис закликає дозволити жінкам опановувати такі самі дисципліни, що і хлопцям. В статті «Cambridge en avant!» мова йде здебільшого про невігластво жінок в силу їх поверхневої освіти, з цим необхідно боротися і надати їм право вивчати такі самі предмети, як і чоловікам. Авторка статті наводить результати експерименту, за яким жінки вдало склали іспити та отримали відповідні сертифікати, а деякі – навіть з відзнакою. Таким чином, введення іспитів у Кембриджі для жінок є ще одним кроком вперед в освітній справі¹²⁸.

Поширеним способом висвітлення питання жіночої освіти є заклик до вивчення професій, причому акцент робиться на унікальних природних властивостях жінок, що в свою чергу є прикладом творення дискурсу освіченої жінки. Наприклад, в «Practical dietary» засуджуються суспільні норми, які заважають жінці отримувати медичні знання, розвивати свої інтелектуальні здібності¹²⁹. А стаття «Перша англійська школа медицини для жінок» розповідає про необхідність навчання жінок на акушерок, оскільки завдяки знанням разом з «жіночим поглядом» («*feminine view*») та «її природною наполегливою вірою» («*persistent faith in her nature*»), яку не здатен зрозуміти чоловік, жінка зможе зменшити рівень дитячої смертності,

¹²⁷ AMEWJ. – P.232-236. Один рік навчання в коледжі для дівчат в Кембриджі та Оксфорді наприкінці століття коштував 105 фунтів. Детальніше: Mitchell S. Daily Life in Victorian England. – P.31. Щоб розуміти, чи велика це сума, і хто міг дозволити собі таке навчання, наведемо річні доходи представників/-иць різних професійних груп: найбагатші аристократи мали дохід в 30 тисяч фунтів; деякі бізнесмени, священники та лікарі – від 1 тисячі до 2 тисяч фунтів; середній клас (старші клерки, адвокати, державні службовці та доктори) – від 300 до 800 фунтів; нижній середній клас (власники магазинів, вчителі, журналісти, кваліфіковані ремісники) – від 150 до 300 фунтів; недостатньо кваліфіковані робітники магазинів та заводів – від 50 до 75 фунтів; машиністки та фермери – 25 фунтів; домашня прислуга, помічники в магазинах, рукодільниці – від 12 до 20 фунтів. Освічені жінки, які викладали в школах або працювали в видавництвах в якості авторок статей заробляли від 75 до 125 фунтів. За матеріалами: Mitchell S. Daily Life in Victorian England. – P.32-36.

¹²⁸ Там само. – P.258-264.

¹²⁹ Там само. – P. 462.

що є важливим «жіночим» питанням¹³⁰. Тож через «природні» властивості жінки аргументується заклик до вивчення професії акушерки. Цікаво, що авторка розповідаючи про вдалий досвід медичної справи в США, наголошує на *рівності* жінок та чоловіків, стверджуючи, що понад 300 докторок, випускниць трьох медичних коледжів, практикують разом з «братами» («brothers»)¹³¹. Таким чином, жінки та чоловіки попри природні відмінності є рівними.

В текстах журналу наголошується на необхідності освіти для жінок, оскільки це допоможе розвинути її «домашні» якості: *«Чим вище освіта жінки, чим глибше її дослідження в науці, пов'язані з її роботою, тим більш вірною та відданою дому вона стає. Без цього її материнські вчинки не можуть бути найкращими, а її влада як матері – бездоганною»*¹³². Знову підкреслюється, що освіта необхідна дівчині для того, щоб стати більш «домашньою» та ретельніше виконувати свої домашні обов'язки. Однак така маніпуляція є одним з ефективних способів привернути увагу противників реформування освіти для жінок, яким складніше було б знайти аргументи проти такого твердження. В тексті також наведена цитата видатного хіміка, в якій він звертається до чоловіків, але авторка вказує, що вона принципово вставила в його оригінальне звернення займенники «she», «her» та іменник «woman» поряд із займенниками та іменниками чоловічого роду, тим самим показуючи, що знання природного закону, про який йдеться, важливе й для жінок¹³³. Такий зв'язок між освітою та домашньою сферою підхоплюється і читачками, які пишуть до редакції. В листі «Роботодавці та слуги» («Employers and Servants») авторка під псевдонімом «An Experienced Mistress of a Household» наголошує на необхідності глибокого вивчення домашньої

¹³⁰ AMEWJ. – P.321-324.

¹³¹ Там само. – P.325-327.

¹³² Там само. – P.455: «The more highly a woman is educated, and the deeper her research into the sciences that are related to her work, the more truly and faithfully domestic she becomes. Without this her maternal actions cannot be of the best sort, nor her power as a mother irreproachable».

¹³³ Там само. – P.455.

економії як найбільш корисного предмету¹³⁴. Таким чином, освіта представляється ключем до розкриття природних якостей жінки як господині та матері.

2.4 Питання освіти у *Victoria Magazine*

Питання освіти є наскрізним в цьому журналі, і саме в ньому воно висвітлено якнайповніше. При цьому варто зазначити, що від часу критики цього явища в перших номерах *The English Woman's Journal* минуло більше 5 років, а ситуація так і не поліпшилася. Це свідчить як про повільні зміни в ставленні суспільства до освічених жінок, так і в реформуванні освітньої системи. Пропонуємо пройти в першу чергу за рубриками, в яких розкривається стан жіночої освіти і одночасно звернути увагу на те, у який спосіб це зроблено.

Отже, перша рубрика - «Соціальні науки», яка є однією з постійних на сторінках журналу. В ній періодично з'являються звіти про досягнення жінок в навчанні або освіті, майбутні плани щодо вдосконалення становища жінки в британському суспільстві. В одному з номерів був розміщений критичний огляд разом із повними текстами доповідей¹³⁵ з Конгресу соціальних наук, на якому всебічно розглядалися проблеми та виклики, що стояли перед жінками; лунали заклики до реформування системи освіти, в тому числі – введення іспитів, а також питання оплати навчання та доступу до «нежіночих» дисциплін. Розглянемо ці питання детальніше.

Отже редакція журналу вважає за необхідне розповісти про те, що на 9-ій щорічній зустрічі представників Конгресу соціальних наук, що відбулася восени 1865 р., обговорювалося питання надання ступенів жінкам, які склали

¹³⁴ AMEWJ. – P. 254-255.

¹³⁵Доповіді були надруковані в місцевих газетах, саме ці тексти пізніше використовувалися редакторками та були розміщені в журналі.

університетські іспити, щоправда позитивного рішення в цьому питанні досягнуто не було¹³⁶. Також було розглянуте питання здібностей чоловіків та жінок, їхньої рівності / нерівності. Вказувалося, що «важливість однієї статі для іншої, безсумнівно, повинна сприйматися як належне»¹³⁷. Підкреслювалися відмінності у здібностях дівчат і хлопців: так, хлопцям гірше даються іноземні мови, їм складно сприймати їхнє звучання, в той час як дівчатам складніше опанувати граматику, однак вони гарно співають іноземною мовою та використовують ідіоми під час розмови¹³⁸. Йшлося також про формування «смаку» в дівчат, на який впливає середовище¹³⁹. Лектор, який звернувся до цього питання, підводив до того, що більше плюсів буде, якщо в класах для дівчат викладатимуть чоловіки¹⁴⁰, це б покращило стан жіночої освіти, яка на той час була незадовільною¹⁴¹.

Редакторки зауважують, що під час Конгресу підкреслювалася необхідність того, щоб жінки могли самі себе забезпечувати, однак в суспільстві це не сприймалося через всілякі упередження¹⁴². З цією метою мережа коледжів для жінок повинна розширюватися, інструкції з викладання повинні бути надані, а певні способи оцінювання успішності студенток мають бути введені¹⁴³, наприклад, змагальні іспити¹⁴⁴.

В промовах доповідачів, надрукованих на сторінках журналу, слова зазначалося, що «жіноча освіта дуже часто була показною, а не реальною та корисною» (*«education of girls was too often showy rather than real and useful»*)¹⁴⁵. Лунав заклик зрівняти дівчат та хлопців у доступі до різних

¹³⁶ Victoria Magazine (далі - VM). – London, 1866. – Vol.VI. – P.2.

¹³⁷ Там само. – P.5. «*The necessity of each sex to the other, may be surely taken for granted as a preliminary*».

¹³⁸ Там само. – P.6.

¹³⁹ Там само. – P.7. «*Women whose tastes are pure and refined – much purer and more refined than those of most men*».

¹⁴⁰ Там само. – P.8.

¹⁴¹ Там само. – P. 9.

¹⁴² Там само. – P.11.

¹⁴³ Там само. – P.13.

¹⁴⁴ Там само. – P.13.

¹⁴⁵ Там само. – P.13.

дисциплін: хлопці тренувалися морально, фізично та інтелектуально, і не існувало жодних причин, чому жінки не повинні займатися тим самим¹⁴⁶. Піднімалося і питання оплати: вказувалося, що жіноча освіта багато коштувала¹⁴⁷. Таким чином, різні питання були розглянуті на Конгресі, підведені підсумки щодо досягнень та окреслені плани на майбутнє.

Загалом в рубриці «Соціальні науки» йдеться про необхідність заснування шкіл для нижчого середнього класу – клерків та торговців, число яких в Лондоні становить понад 100 тисяч осіб¹⁴⁸. В одному з текстів йдеться про промислову школу для хлопчиків, яка відчинить свої двері для 60 хлопців, щойно гроші на її відкриття будуть зібрані¹⁴⁹. Закликають робити благодійні внески, які йтимуть на платню для професорів та нові навчальні апарати. Розповідається, наприклад, про внесок, зроблений місіс Арнотт, яка надала 100 фунтів, які підуть на заохочення вивченню натурфілософії. Тепер освіта стала більш доступною: дівчата можуть отримувати річну стипендію в 400 фунтів¹⁵⁰.

В розділі «Соціальні науки» також згадується про Школу мистецтв в Саусгемптоні, в якій Державним департаментом мистецтв були роздані призи з метою заохочення займатися мистецтвом. Цікаво, що ця процесія відбулася завдяки уродженцю Індії. Було підкреслено необхідність освіти для індійських жінок які повинні були стати компаньйонками європейок, а також містився заклик до подолання стереотипів щодо неважливості освіти для жінок Індії¹⁵¹. Наводиться промова містера Манокджі Курсетжі (Manockjee Kursetjee), який задається питанням про рівність чоловіка та жінки. Він стверджує, *«вони були психічно і фізично однакового розвитку та роду»* (*«they were mentally and physically of the same growth and the same make»*),

¹⁴⁶ VM. – Vol.VI. – P.14.

¹⁴⁷ Там само. – P.15.

¹⁴⁸ Там само. – P.372.

¹⁴⁹ Там само. – P.182.

¹⁵⁰ Там само. – P.182.

¹⁵¹ Там само. – P.274-277.

спираючись на приклади успішних жінок – міс Мартіно та місіс Сомервіль¹⁵². Він вказує також що була мала різниця, бо жінка не може бути хорошим солдатом, а чоловік – медсестрою, але це в будь-якому разі не говорить про недорозвиненість жінки¹⁵³.

Іншою постійною рубрикою, в якій піднімається питання жіночої освіти є «Кореспонденція»: читачки надсилають свої опінії з різних приводів. Жінка (F.S.) жаліється на низький рівень освіченості жінок-акушерок в Дубліні, що відрізняє їх від англійок, одна з яких приїхала в Ірландію поділитися своїми знаннями з акушерства¹⁵⁴. Fairplay пише про Цільові фонди міста (City Trust Funds), які використовуються для фінансування шкіл для хлопчиків. Однак вона пропонує використовувати фонди, які раніше створювалися для боротьби з єретиками-чоловіками та жінками, тому, на її думку, буде справедливо, якщо ці гроші підуть на фундацію навчальних закладів як для хлопців, так і дівчат¹⁵⁵. В редакцію надійшов лист від читачки Н.Н.Е., яка цікавилася школами для леді і мала критичні зауваження щодо тогочасної системи. По-перше, вона ставить провокаційне питання: чи дійсно професія утримувачки школи для дівчат є шанованою в суспільстві чи це лише ніша, яку може зайняти жінка, якій зачинені двері в інші професії? Про який рівень навчання ми можемо говорити, якщо викладачками йдуть не ті жінки, в яких покликання та бажання, а ті, в кого немає іншого вибору. До того ж, предмети дуже штучні, а самі виховательки зажди хворі. Це призводить до низького рівня викладання та, як результат, відсутності необхідних знань у випускниць¹⁵⁶. Тож про низький рівень жіночої освіти відомо всім, але ніхто не квапиться реагувати на це, і в першу чергу – батьки дівчат: в одному з текстів йдеться про те, що батьки не зацікавлені у зміні освітньої системи, що

¹⁵² VM. – Vol.VI. – P.278.

¹⁵³ Там само. – P.278.

¹⁵⁴ Там само. – P.183-184.

¹⁵⁵ Там само. – P.185.

¹⁵⁶ Там само. – P.279-280.

існує¹⁵⁷. Можливо, їх це влаштовує, тому що в них свій погляд на те, наскільки освіченою повинна бути їх донька? Все ж таки потрібно враховувати, що на середину ХІХ століття переважна більшість ставиться до освічених жінок з пересторогою, а всілякі заботони тільки знаходять своє «підтвердження» в науці.

Що говорити про пересічних підданих імперії, якщо великі тогочасні мислителі критично ставилися до жіночої освіти. Так, в журналі публікується критичний огляд ідей Джона Раскіна про необґрунтованість рекомендацій філософа щодо освіти жінок, однак імена авторок цього огляду, як і в переважній більшості випадків, відсутні. Він стверджує, що жінка повинна мати знання *«рівно стільки скільки буде достатньо для того, щоб узгоджуватися з бажаннями чоловіка та його найліпших друзів»* (*«only so far as may enable her to sympathise in her husband's pleasures, and in those of his best friends»*¹⁵⁸). Авторки огляду навпаки стверджують, що жінка *«природно»* має свій погляд на всі важливі події¹⁵⁹. Вони говорять про *«таку саму незалежну природу жінки, як і чоловіка»* (*«an independent self-nature in woman as in man»*), *«вона повинна розвивати свою індивідуальність»* (*«cultivate her own individuality»*¹⁶⁰), а *«ціллю її навчання має бути виокремлення її власних здатностей працювати»* (*«object of girl's education should be to draw out her own capabilities of work»*)¹⁶¹. Вона повинна бути підготовленою до того, що може не вийти заміж, тож їй потрібно буде самій дбати про себе¹⁶². На підтримку цього аргументу наводиться уривок з книги «Інтелектуальна освіта» авторства міс Емілі Ширеф, в якому йдеться про *«гармонійний розвиток жінки як її особисте право та обов'язок»* (*«the harmonious development of all her powers as her individual right and duty»*)¹⁶³.

¹⁵⁷ VM. – Vol.VI. – P.536.

¹⁵⁸ Там само. – P.131.

¹⁵⁹ Там само. – P.132.

¹⁶⁰ Там само. – P.132.

¹⁶¹ Там само. – P.132. .

¹⁶² Там само. – P.132.

¹⁶³ Там само. – P.132.

Тим не менш, в одній з позицій авторки огляду згодні з Раскіном: вони підтримують тезу про те, що батьки повинні так само перевіряти особистість вчителя дівчини, так само, як і хлопців, знати його / її досвід, компетенцію¹⁶⁴. Раскін також підтримує новацію про запровадження іспитів та надання сертифікатів дівчатам, які успішно пройшли навчання та стали кваліфікованими гувернантками, розглядаючи приклади *Queen's College* та *Ladies' College*, а також Кембриджа, який першим запровадив такі іспити¹⁶⁵. Критикині також роблять висновок, що Раскін не поділяє розподіл на публічну та приватну сферу¹⁶⁶. Вони також зупиняються на жазі до влади у жінок, яка проявляється у забезпеченні інтересів суспільства. І якщо вона скерована в правильному напрямку, то результат буде позитивним, як приклад – діяльність Ізабелли Кастильської, антиподом до якої виступає Катерина Медичі¹⁶⁷. Авторки наводять наступні слова «жінка повинна впливати на свого чоловіка» («*Woman should influence her husband*»)¹⁶⁸, а також закінчують свій огляд закликом до покращення освіти, яка має вчити жінку брати активну участь у всьому, що стосується людського життя¹⁶⁹.

В «Новинах» або «Різне» («*Miscellania*») йдеться про основні події відповідного місяця і серед іншого згадується про досягнення в освіті. Наприклад, розповідається про вже згадані в інших матеріалах Кембриджські іспити для дівчат з різних місцевостей – Лондона, Брістоля, Брайтона, Шефільда та власне Кембриджа. Загалом 126 дівчат складали іспити, з них не склали – 36. Одночасно хлопці також складали іспити, однак дівчат було значно менше за хлопців, а отже статистика не є репрезентативною. Іспити проводилися з наступних предметів: французької, латини, математики (тільки троє дівчат не склали!), малювання (в останньому дівчата були

¹⁶⁴ VM. – Vol.VI. – P.134.

¹⁶⁵ Там само. – P.135.

¹⁶⁶ Там само. – P.135.

¹⁶⁷ Там само. – P.136.

¹⁶⁸ Там само. – P.136.

¹⁶⁹ Там само. – P.137.

набагато кращі за хлопців)¹⁷⁰. Йдеться і про здобутки в інших країнах: у Франції мадемуазель Целларієр стала 4-ю жінкою за останній рік (1865), яка отримала диплом бакалавра мистецтв після успішного складання іспитів разом з дівчатами з Алжиру, Ліона та Бордо¹⁷¹.

Тож журнал *Victoria Magazine* найбільше з усіх журналів приділяє увагу здобуткам в освіті жінок, висвітлюючи на своїх сторінках останні новини в інших країнах, проблеми, з якими стикаються англійки (і не тільки), а також способи їх вирішення. Журнал активно творить дискурс освіченої жінки, яка виступає проти стереотипів та забобонів.

Таким чином, на середину XIX століття існували наступні проблеми: неуніфікована середня освіта, низький рівень кваліфікації викладачок, висока плата за навчання, недоступність вищої освіти, викликані в першу чергу упередженнями з приводу нездатності жіночого розуму опанувати університетську програму та її недоцільністю. Вище вказані проблеми стали предметом дебатів серед тогочасних філософів, науковців, громадських діячів та активісток, які прагнули реформувати освіту та зробити її більш корисною для жінок та суспільства загалом. А отже першим завданням поборників змін, в тому числі – членок Товариства Ленгхем Плейс – було подолати спротив тих, хто виступав «за» той стан речей, що існував. Їхня аргументація і містилася на сторінках журналів, які вони заснували. Тож поки *The Englishwoman's Domestic Magazine* ретранслює поширений дискурс жінки-домогосподарки зі знаннями у відповідній сфері, *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal* та *Victoria Magazine* активно привертають увагу до змін в жіночій освіті, вдаючись до різних способів: від демонстрації здобутків інших країн та заклику до реформ (в тому числі надання доступу до професійних знань, які б підтверджувалися сертифікатом або дипломом) до заохочення розвивати свої природні здібності, які не поступаються можливостям і талантам чоловіка. Це в свою

¹⁷⁰ VM. – Vol.VI. – P.571.

¹⁷¹ Там само. – P. 279.

чергу є творенням дискурсу освіченої жінки, яка потребує гармонійного розвитку, як і чоловік, і яка від природи є рівною йому.

Розділ III. Працевлаштування жінок: нові виклики – нові досягнення

Цей розділ присвячений не менш важливій темі, яка нерозривно пов'язана з попередньою – ідеться про працевлаштування жінки. Зазвичай в журналах одночасно торкаються обох тем, оскільки від освіти, яку отримає жінка, часто залежить її майбутнє: чи зможе вона реалізуватися в одній з небагатьох дозволених сфер? Чи вистачить їй грошей для забезпечення свого життя? Як суспільство ставитиметься до її вибору? У цьому розділі ми розглянемо питання, які є спільними для усіх жіночих журналів, що аналізуються. Однак перед цим традиційно звернімося до поширеного дискурсу щодо жінки, що представлений в традиційних журналах. В другому підрозділі розглянемо прямий зв'язок між освітою та професією: які переваги, на думку редакторок, надавала в тогочасному суспільстві ґрунтовна професійна освіта? Згодом проаналізуємо заклики до розширення сфери працевлаштування для жінок, які лунали в суспільстві та були представлені на сторінках журналів. І насамкінець ми зупинимося на ще одній проблемі, яка потребувала негайного вирішення і яка неодноразово піднімалася в журналах, а саме – погані умови праці жінок, в тому числі низька заробітна платня.

3.1 «Публічна» сфера – для чоловіка, а «приватна» – для жінки?

Місіс Сара Еліс, авторка XIX ст., пропагувала ідею домашніх цінностей серед жінок: «Кохати – це обов'язок дружини, а бути коханими – це нагорода. Жінки мали розглядати домашні турботи як моральний обов'язок, це було їхнє завдання – займатися господарством, в той час як чоловіки та сини мали обов'язок працювати у публічній сфері. Дружини та доньки мають

робити щасливими мешканців будинку»¹⁷². Дійсно, уявлення про розділені сфери для чоловіка та жінки значно ускладнювало життя останньої: вона була обмежена моральними засадами суспільства. Їй «належала» домашня сфера. Саме її «домашні» якості як господині часто були визначальними.

Розглянемо це на прикладі есе «Поштові філантропи», в якому розповідається про «Приватний реєстр шлюбних кандидатів»¹⁷³ та пошук майбутнього чоловіка або дружини. Так, наводяться приклади жінок, які вказують інформацію про себе та зазначають, якою хочуть бачити людину поряд. Це є показовим, оскільки ми дізнаємося, які характеристики в собі свідомо виділяє жінка, аби звернути на себе увагу потенційного чоловіка. Отже: *«милий характер і любов до дому»; «молода шотландська леді, хороша домогосподиня і музикант»; «турботлива дружина, клопотами якої буде створення привабливої оселі»*¹⁷⁴. Для того, щоб вийти заміж потрібно завжди наголошувати на тому, що ти гарна жінка та домогосподарка. Таким чином, жінки, оточені тогочасним дискурсом, відповідно до якого ідеалом вважалася не та жінка, яка сумлінно працює та розширює коло своїх можливостей, а та, яка була «домашнім ангелом», самі долучалися до підтримки цього дискурсу.

Чоловік заробляє, а жінка споживає. Саме так вважали вікторіанці. Тому на жінок як на споживачок в першу чергу розрахована реклама в журналах *The Englishwoman's Domestic Magazine*. До яких хитрощів вдавалися виробники, аби привернути увагу потенційних клієнток? По-перше, апелювали до сімейності: наприклад, «Важливі *сімейні* (виділення – О.С.) ліки» проти розладу шлунку – Ромашкові пігулки Нортон¹⁷⁵, По-друге, до її «природної» ролі домогосподарки: «Власна кулінарна книга дружини»,

¹⁷² Цитовано за: Davidoff L., Hall C. Separate Spheres // Boyd K., McWilliam R. The Victorian Studies Reader. – London, 2007. – P.311.

¹⁷³ TEDM. – Vol.VI. – P.79.

¹⁷⁴ Там само. – P.80. *«Sweet temper and fond of home»; «a young Scotch lady, a good housekeeper – musical»; «a careful wife, whose whole anxiety would be to render home an attraction».*

¹⁷⁵ Там само. – Vol.VII. – P.33 (57).

«Практична домогосподарка», «Як прибрати в домі та нагодувати родину»¹⁷⁶. По-третє, звернення до жінки-красуні, яка одягається відповідно до модних тенденцій та дбає про себе: «Повернення сивого волосся до натурального кольору» (патент Герінга)¹⁷⁷. Крім того, рекламуються нові книги цього видавництва, які поступають у продаж, наприклад, «Книга Бітон про ведення домашнього господарства», яка б була потрібною та цікавою для: «Коханки, гувернантки, управительки, покоївки, медсестри, посудниці, прислуги, прачки, кухарки, дворецького, садівниці, камердинера, лакея, кучера, прислуги на всі руки»¹⁷⁸. В книзі міститься інформація про все, що стосується домашнього комфорту. Для того, щоб ще більше вразити покупців, наведено епіграф – слова Джона Мільтона: «Найкраще, що можна вивчати в жінці - це те, як вона веде домашнє господарство»¹⁷⁹. Тож в першу чергу в «традиційних» журналах йдеться про жінку, яка працює вдома, дбаючи про добробут своєї родини.

Однак говорити про те, що в «традиційному» дискурсі жінка повністю виключена з суспільної сфери не є правильним, оскільки дуже важливою складовою для «ідеальної» жінки була благодійна діяльність, яка заохочувалася і на сторінках журналів. Про найвідоміших жінок – філантропок можна дізнатися зі сторінок *The Englishwoman's Domestic Magazine*. Наприклад, Анджела Бурдетт–Куттс вважається найвпливовішою благодійною діячкою у Вікторіанській Англії: на гроші, які вона отримала у спадок, жінка будувала шпиталі, притулки для бідних, школи, фабрики для жінок з обмеженими можливостями, церкви не лише в Англії, а й колоніях - Нігерії, Австралії тощо. Вона створила Організацію, яка виступала проти жорстокого ставлення до дітей¹⁸⁰. За заслуги перед суспільством королева

¹⁷⁶ *TEDM.* – Vol.VII. – P.42.

¹⁷⁷ Там само. – Vol.VII. – P.xiii.

¹⁷⁸ Там само. – Vol.VIII. – P.176 (717).

¹⁷⁹ Цитовано за: *TEDM.* – Vol.VIII. – P. 176 (717).

¹⁸⁰ *Banerjee J. Angela Georgina Burdett – Coutts (1814-1906) – Philanthropist (and the first Victorian women to receive a peerage) // Victorian Web. – 2010. – 26 February / Електронний ресурс: <http://www.victorianweb.org/gender/burdettcoutts.html>, відвідано 14.02.2014.*

пожалувала жінці титул «баронеси»¹⁸¹. Джозефіна Батлер допомагала безпосередньо біднякам та жінкам легкої поведінки, яких на 1860-ті рр. в одному лише Ліверпулі було приблизно 9000¹⁸². Жінці допомагали євангеліки, для яких важливим було спасіння грішних душ, відмова від всього мирського¹⁸³. Ще однією відомою філантропкою була Леді Генрі Сомерсет, яка походила з аристократичної родини, де з самого дитинства культивувалося почуття релігійності, любові до бога. Вона надавала фінансову підтримку Асоціації милосердя британських жінок (BWTA) та спорідненим з нею товариствам, а також будинкам для реабілітації жінок від алкогольної залежності¹⁸⁴. Таким чином жінка мала спрямовувати свою турботу на нужденних, тим самим виконуючи і своє «природне» завдання і суспільні обов'язки. В більш прогресивних журналах, звичайно, йдеться про благочинність, однак вона не замінює іншу частину життя жінки – її професійну складову, а доповнює її. Тож перейдемо до щільнішого знайомства з опозиційними поглядами, представленими в *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine* & *EnglishWoman's Journal* та *Victoria Magazine*.

3.2 Краща освіта – краща професія?

На початок 1860-х рр. на порядку денному стоїть питання жіночої освіти, а точніше її реформування. В журналах *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine* & *EnglishWoman's Journal* та *Victoria Magazine* вона була

¹⁸¹ Banerjee J. Angela Georgina Burdett – Coutts (1814-1906) – Philanthropist (and the first Victorian women to receive a peerage) // Victorian Web. – 2010. – 26 February / Електронний ресурс: <http://www.victorianweb.org/gender/burdettcoutts.html>, відвідано 14.02.2014.

¹⁸² Цифри наведені у монографії: Gibson C. Constraints of Poverty and Gender // Gibson C. Dissolving Wedlock. – London, 1994. – P.77.

¹⁸³ Там само.

¹⁸⁴ Niessen O. C. Aristocracy, Temperance and Social Reform. The Life of Lady Henry Somerset. – London, 2007. – P.2.

однією з тем, до яких постійно зверталися. Підкреслювалося, що проблема навчання та працевлаштування взаємопов'язані. Так, в часописах транслиувалася думка, що через погану підготовку вчительок, ця професія була дискредитована в суспільстві. Вона не вважалася шанованою, а радше останнім шансом жінки не залишитися за межею бідності. І хоча «загальноприйнято» вважати, що вчителювання – «це своєрідне покликання жінки», авторка А. R. L. заперечує цю ідею, оскільки матері неспроможні вчити своїх дітей старших за сім років, а віддають їх на виховання професіоналам. Якби вчителювання дійсно було вродженим талантом кожної жінки, вона б продовжувала освіту своїх дітей самотужки і надалі¹⁸⁵. В Пруссії, якщо вірити редакторкам, ставлення до професії вчительки було відмінним: тут її не обирали заради того, щоб заробити грошей, щоб вижити, як у Британії. Навпаки вчительками ставали ті, хто мали до цього хист від Бога¹⁸⁶. Попит на цю професію в Британії був незначний, а пропозиції в декілька разів його перевищували. Через це багато молодих освічених представниць середнього класу емігрували в інші країни, а насамперед, в інші частини імперії, як-от Австралію, де намагалися знайти собі гідну працю¹⁸⁷.

Ілюстрацією наявності проблеми низької кваліфікації вчительок та спроби подолати її слугує наступний текст – лист від листопада 1857 р., адресований дівчатам середнього класу, авторкою його виступає відома філантропка, одна з найбагатших жінок Англії Анджела-Бурдетт Куттс. Вона розповідає про процедуру відбору та попереднє навчання для дівчат, які хочуть вступити до Підготовчих шкіл для вчительок. Дівчина, молодша 14 років навчається протягом 5 років в елементарній школі, де вона є помічницею (ученицею–учителькою), і отримує від держави щорічні кошти. Якщо після 5-річного терміну вона успішно складає іспит – отримує

¹⁸⁵ TEWJ. – Vol.V. – P.175-179.

¹⁸⁶ Там само. – P.55.

¹⁸⁷ Там само. – P.21.

Королівську стипендію, що надає змогу їй вільно навчатися в школі протягом 2 років. Якщо вона і тут показує свою успішність - може бути призначена вчителькою до певної школи. Чому її навчають? Читанню, музиці (співам), Біблійному знанню, історії, географії, арифметиці, рукоділлю, малюванню, домашній економіці, граматиці тощо¹⁸⁸. А.Бурдетт-Курттс пояснює причину впровадження спеціальних тренувань для вчительок: кваліфікація більшості наявних не відповідає очікуванням суспільства, оскільки вони не є компетентними в своїй сфері, а отже змушують бажати кращого. Цей приклад, в якому мова йде про неспроможність жінок виконати покладені на них завдання, не є унікальним.

Одна з читачок (J.L.) пише лист – відповідь на лист у редакцію *Victoria magazine* про роботу директорок та викладачок шкіл. Вона пише, що дійсно «бути відомою як вчителька одразу означає втрату соціального статусу» (*«to be known as a teacher is at once to lose social status»*)¹⁸⁹. Вона також задається питанням в свою чергу: чому батьки індиферентні до питання жіночої освіти? Чому вони не вкладають гроші в заснування шкіл для дівчат? Вона пропонує надати жінкам можливість вивчати галузі, поки що доступні лише чоловікам. J.L. пише, що жінки «рівноцінно розділяють моральну відповідальність» (*«share moral responsibility equally with men»*), тож чому їм не надати такий доступ до знань? Щоб викладання не було «останнім шансом для безпомічних та беззахисних»?¹⁹⁰

Про поширеність такого негативного явища як некомпетентність в різних сферах жіночої праці свідчить лист в редакцію *The English Woman's Journal* «Товариство зі сприяння зайнятості жінок», в якому, зокрема, йдеться про те, що жінки, зайняті в торгівлі, щотижня отримують щонайменше 15 шилінгів з річним доходом в 20, а то й 40 фунтів на рік. Але працедавці жаліються, що дівчата недостатньо освічені для цієї роботи. Якби вони

¹⁸⁸ VM. – Vol.VI. – P.51-53.

¹⁸⁹ Там само. – P.475.

¹⁹⁰ Там само. – P. 475.

отримували ґрунтовніші знання в цій сфері, кількість жінок, залучених до магазинів, різко збільшилася б. Такий же підхід в навчанні дозволив їм працювати діловодами, касирками та бухгалтерками¹⁹¹. Отже, авторка пропонує вступати в свою школу, яка даватиме дівчатам знання з арифметики, швидкої калькуляції, ведення рахунків, французької мови. Навчання коштуватиме 1 шилінг за тиждень, плюс окрема плата за французькі курси. Наприкінці навчання вони отримують сертифікати, знання та навички, які допоможуть їм працювати в бізнесі¹⁹² тощо. Щоправда, в Британії сфера торгівлі як праця для респектабельних жінок не користувалася пошаною.

У *Victoria magazine* в одному есе йдеться про те, що освіта ніколи не завадить¹⁹³. Зауважується, що є чимало ледачих жінок середнього класу, які змирилися з загальноприйнятою тезою про те, що жінка неспроможна заробляти, і продовжують нічого не робити¹⁹⁴. Таким чином, на сторінках журналів містився заклик забезпечити жінок ґрунтовною освітою, яка б дозволила їм, по-перше, реалізуватися в тій сфері, яка б приносила справжній дохід, а по-друге, повернула повагу до професії вчительки, оскільки питання компетентності вже б не викликало сумнівів.

3.3 Вимоги розширення сфери праці

Коло професій, в яких могла реалізуватися жінка (навіть з гарною освітою) було дуже вузьким. Часто лунали слова, що це не «жіноча сфера», а отже жінки повинні якнайскоріше приватизувати її, зробити «жіночою»¹⁹⁵. Стаття «Статистика працевлаштування жінок в Британії» піднімає питання

¹⁹¹ TEWJ. – Vol.V. – P.393-394.

¹⁹² Там саме. – P.394-395.

¹⁹³ VM. – Vol.VI. – P.506.

¹⁹⁴ Там само. – P.508.

¹⁹⁵ Там само. – P.510.

про зайнятість жінок; водночас дискутується, наскільки жіноча праця є бажаною. Стаття містить заперечення поширеним серед заміжніх жінок рекомендаціям присвячувати себе виключно домашнім обов'язкам, а тим, кому ще не пощастило вийти заміж – займатися приготуванням до шлюбу¹⁹⁶. Авторка повністю заперечує, що дівчина повинна розглядати шлюб як «природне покликання» («*marriage as their calling*»)¹⁹⁷, оскільки природа начебто створює порівну чоловіків та жінок. Насправді, зазначається в джерелі, ця рівність згодом зникає і диспропорція збільшується: більше ніж півмільйону жінок не вистачає чоловіків, а отже вони не можуть здійснити свій «природний обов'язок», тобто вийти заміж. Такий аргумент авторка наводить з метою заперечення тези про шлюб як покликання жінки, це радше її «професія». Тож вона повинна прикласти чимало зусиль, щоб виконати цей покладений на неї суспільством обов'язок. Такий висновок, безперечно, кидає виклик прийнятим на той час нормам¹⁹⁸.

Наведемо ще один приклад, який показує взаємопов'язаність жіночого працевлаштування та подружнього життя. Авторка, яка підписалася ініціалом «Е», розповідає про жінку, яка задається питанням: що робити, якщо вона не вийде заміж? Чи це нормально, якщо дівчина в молодому віці готує себе до такої альтернативи¹⁹⁹? Жінці пощастило, оскільки вона очолила Євангельський Жіночий Орден, створила Асоціацію допомоги бідним, згодом – відкрила семінарію для навчання гувернанток, лікарню для дітей в Лондоні, покращені будинки для бідних²⁰⁰. Одним словом, вона змогла себе забезпечити, не вийшовши заміж. Та постає питання: наскільки це було

¹⁹⁶ TEWJ. – Vol. V. – P.1-2. А також: Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.75.

¹⁹⁷ Там само. – P.3. А також: Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.75.

¹⁹⁸ Там само. – P.3-4. А також: Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.75.

¹⁹⁹ Там само. – P.11.

²⁰⁰ Там само. – P.20.

реальним для більшості дівчат, які з дитинства тільки й роблять, що готуються до шлюбу як єдиної цілі?

Вже зазначалося, що задіяність жінки в торгівлі не дуже віталася у «високоморальному» вікторіанському суспільстві: в журналах постійно підкреслювалося, що ця робота вважалася такою, що не сприяла інтелектуальному розвитку та була монотонною; та незважаючи на це торговка заробляла набагато більше грошей ніж гувернантка²⁰¹. Тож постає необхідність збільшити престиж цього заняття, яке, незважаючи на недоліки, дозволить жінці забезпечувати себе.

Редакторки наголошували на відмінній ситуації з працевлаштуванням жінок в Америці, де представниці середнього класу могли займатися бізнесом і тим самим становити конкуренцію чоловікам, чого в Британії немає. Частіше за все друкарнями володіли вдови. Щодо працевлаштування, то можливостей було достатньо: державні установи, як-от штемпелеві відділення та тютюнові бюро, школи, де навчали професії вчителя²⁰². США, на думку редакції, випереджали Велику Британію за наданням можливостей для розвитку потенціалу жінок. І не тільки США: в статті «Зайнятість жінок в Німеччині» зазначають не лише про сфери, де вони можуть працевлаштуватися, а й про їхні права на власність. Наприклад, у Франкфурті, за авторкою статті, чимало жінок, в основному – вдів тримають магазини під власними іменами. Крім того, вони володіють найбільшими магазинами²⁰³. Та це далеко не все: в різних німецьких землях жінка з гарною освітою та з респектабельної родини може головувати в бізнесі і при цьому не втрачати своєї репутації. Як зауважує авторка, в Англії до такого ще далеко. Наводяться приклади жінок з ґрунтовною освітою, «правильним походженням» та позицією в суспільстві, які ризикнули зайнятися справою, «непідходящою» для жінки, і не втративши статусу аристократки, навпаки

²⁰¹ VM. – Vol.VI. – P.510.

²⁰² TEWJ. – Vol.V. – P.95.

²⁰³ Там само. – P.54.; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті рр.). – С.77-78.

досягли значного успіху²⁰⁴. В одній зі статей наводиться аргумент, який зазвичай використовують противники ідеї жінки в торгівлі: начебто в жінок немає стартового капіталу для свого бізнесу, на що авторка відповідає, що якби батьки долучали до справ не лише своїх синів, а і доньок, то питання грошей відпало б само собою²⁰⁵. Вирішення питання працевлаштування у Франції також має позитивні сторони: в журналах згадується про соціальну практику, відсутню в Лондоні — салон, де жінка головує²⁰⁶. Прикладом для них є Мадам Жофрен, яка привертала до себе увагу та користалася повагою серед вищих шарів суспільства, вона була посередницею між представниками різних прошарків суспільства²⁰⁷. Відсутність такого феномену також грала на користь активним жінкам, які намагалися повернути увагу до цієї проблеми та переконати читачок в необхідності суспільних змін.

Тим не менш, *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & English Woman's Journal* та *Victoria Magazine* зазначають про певні здобутки у розширенні «жіночої» сфери, які відбулися на середину XIX століття: в одному з номерів *The English Woman's Journal* зокрема вказується, що попри те, що праця на заводі більше підходить чоловікам, число жінок, які працюють на паперовому та металевому заводах в Бірмінгемі, значно збільшилося. Крім того, в одному з випусків *The English Woman's Journal* згадується про те, що жінок, які працюють землекопами, засуджують в англійському суспільстві. Редакторки журналів протестують проти такого зневажливого ставлення до жінки, аргументуючи, що це не вина робітниць, що вони мають себе таким чином забезпечувати, бо всі інші галузі, які підходять жінкам, монополізовані іншою статтю. А звідси виходить, що єдині, кого потрібно звинувачувати в цій ситуації – це чоловіки²⁰⁸.

²⁰⁴ TEWJ. – Vol.V. – P.55.

²⁰⁵ Там само. – P.175-181.

²⁰⁶ Щоправда, на час написання цієї статті у Франції ця практика також відійшла у минуле.

²⁰⁷ Там само. – P.93-99.

²⁰⁸ Там само.. – P. 288.

В часописах піднімалося питання про недоступність багатьох професій для жінок з респектабельних сімей. Тому не дивно, що на їхніх сторінках містилися заклики до розширення кола професій для дівчат. Актуальною темою в журналах була перспектива професійного розвитку жінки у сфері медицини, якій присвячено декілька статей в *The English Woman's Journal* та *Victoria Magazine*.

Найчастіше лунали звернення дозволити жінкам вивчати медицину та ставати акушерками. Питання стояло у зміні ставлення суспільства до акушерства як справи для жінки. Так, в журналі *Victoria Magazine* з okazji відкриття другого набору до Жіночого медичного коледжу в Лондоні (Ladies' medical college) – першого такого навчального закладу для дівчат було розміщену промову Джеймса Едмундса, представника Жіночого медичного товариства в Лондоні. В ній підкреслювалося, що *«ці дівчата (перші учениці напряду «акушерство» - прим. О.С.) цілком рівні в інтелекті, увазі та наполегливості» («quite equaled in intelligence, attention, and perseverance»)*, з хлопцями²⁰⁹. Він також мав своєрідну аргументацію щодо того, чому жінка повинна вивчати акушерство:

дискутувалося, що зі структури та фізіології мозку немає жодних доказів щодо неповноцінності якості жіночого мозку в порівнянні з чоловічим; [...] за щоденного спостереження [...] за енергією, витривалістю, діапазоном потужності чоловік, поза сумнівом, перевершує, однак звичайна практика акушерства не потребує жодної з цих якостей, в яких чоловік переважає; в той час як в жінки є її ніжність відчуття [...] і струнка делікатна рука, якою вона наділена – що індивідуально та колективно надає їй перевагу і здатність до цієї роботи [...] сфери, яка є першою та найбільш жіночною поза межами домашнього кола²¹⁰.

²⁰⁹ VM. – Vol.VI. – P.47.

²¹⁰ Там само. – P.48. «It was argued from the structure and physiology of the brain, tht there is no evidence of any inferiority of quality in the female mind, as compared with that of the male; from daily observation[...] for energy, endurance, and range of power, the male is unquestionably superior, yet that the ordinary practice of midewifery calls forth none of those faculties for which the male is preeminent; while there are other points in woman - her tenderness of feeling [...] and the slender delicate hand with which she is furnished – which individually and collectively confer upon her a superiority and aptitude for this work [...] a place which is the first and most womanly outside the domestic circle».

Ще одним аргументом, наведеним на користь того, що жінки повинні бути акушерками, полягав у тому, що чоловіки – лікарі, які працюють з різними інфекційними хворобами, переносять їх і до здорових жінок, а також втрачають своїх пацієнток під час пологової лихоманки, оскільки не знають, що потрібно робити в цей час²¹¹ (це також мало свідчити, що акушерство повинно бути виділено в окрему медичну практику²¹²). Взагалі потрібно враховувати і відсоток смертності немовлят на той період: навіть в заможних родинах з 10 немовлят виживало 9 до настання 1 року²¹³. Тож питання дозволу жінкам ставати кваліфікованими акушерками стояло гостро на тлі невтішної демографічної ситуації в країні.

Однак не лише доступ жінок до акушерської практики становив предмет дискусій на сторінках журналів. В статті «Медична освіта для жінок» за 1860 рік авторка запевняє, що потрібно організувати спеціалізовані інституції, де жінки будуть забезпечені умовами для опанування мистецтва лікування, і досвід потрібно перебрати в США²¹⁴. І в 1865 р. розповідається про дівчат, які успішно склали іспити та отримали свідоцтво – дозвіл на практику²¹⁵. Тож поступові зміни таки відбувалися.

Стаття «В школі медсестер» авторства В.Р.Р (Бессі Рейнор Паркс) розповідає про перших учениць відповідної школи в Лондоні та вимоги до дівчат, які хочуть стати медсестрами. Зазначається, що хороші медсестри повинні бути здоровими, вміти читати, писати та працювати руками; бути спостережливими, пунктуальними та терплячими, а також – розумітися на медицині²¹⁶. Також вказується, що це робота – не для леді, оскільки *«жінки вищого або професійного класу повинні керувати, а жінки нижчого*

²¹¹ VM. – Vol.VI. – P. 51.

²¹² Там само. – P.56.

²¹³ Mitchell S. Daily Life in Victorian England. – P.198.

²¹⁴ TEWJ. – Vol.V. – P.320.

²¹⁵ VM. – Vol.VI. – P.95.

²¹⁶ AMEWJ. – P.67-69.

середнього класу повинні працювати»²¹⁷. В цьому немає нічого дивного в контексті розподілу праці не лише серед чоловіків та жінок, а й професій, дозволених та прийнятних для жінок різних класів: кожен мав бути на своєму місці.

В журналі *The English Woman's Journal* заохочується заробляти не лише традиційною жіночою справою, наприклад, гувернанткою чи займатися рукоділлям, а й прислугою, поваром²¹⁸, швачкою²¹⁹ та медичною справою (на яку, правда, потрібно мати Боже благословення²²⁰).

Іншою сферою, в якій можуть працювати жінки – це виробництво годинників. Саме про цю професію йдеться в статті Asterisk, яка є постійною авторкою *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal*, і чії роботи присвячені нагальним питанням жінок. Стаття «Робота з годинниками як працевлаштування для жінок» («*Watchwork as an employment for women*»)²²¹ друкується протягом декількох місяців, розповідаючи про різні аспекти цієї проблеми. Авторка згадує Акт Парламенту, який забороняє жінкам займатися певними видами діяльності. Вона звинувачує чоловіків в тому, що вони відсторонюють жінок від роботи, для виконання якої останні мають якості даровані Богом, та в узурпації влади оскільки вони «заважають жінці просто тому що вона жінка» («*prevent a woman simply because she is a woman*»)²²². Авторка статті вдається до порівнянь становища жінок – робітниць з двома країнами: Францією та Швейцарією, які, на її погляд, є більш розвиненими в жіночому питанні. На підтримку своїх аргументів жінка наводить приклад шкіл з виробництва годинників у Швейцарії, де дівчата та хлопці разом вивчають основи натурфілософії та математики²²³. Asterisk

²¹⁷ AMEWJ. – P.69. «*Women of the upper or professional class should be employed in the direction, and women of the lower middle class in the actual work*».

²¹⁸ TEWJ. – Vol. X. – P.152.

²¹⁹ Там само. – P.140.

²²⁰ Там само. – P.69.

²²¹ AMEWJ. – P.42.

²²² Там само. – P.43.

²²³ Там само. – P.48.

наполягає на необхідності дозволити жінкам займатися виробництвом годинників, тому що це б дозволило їм заробити більше грошей, оскільки наразі більшість з них працює рукодільницями та кравчинями з щоденною платою 1 шилінг, коли у Франції жінки отримують 11 шилінгів на тиждень²²⁴. Більш того, вона наводить діалог з жінкою зі Швейцарії, яка розповідає про гарні умови праці, про відсутність втоми після робочого дня, який триває з 8 години ранку до 6 чи 7 години вечора; про наявність вільного часу на саморозвиток²²⁵. Asterisk звинувачує чоловіків – «*природних захисників жінок свого класу*» («*the natural protectors of women of their own class*»)²²⁶ в ганебній ситуації, в якій опинилися жінки робітничого класу.

В другій частині статті піднімаються питання про те, хто буде брати на роботу цих жінок, якщо англійські чоловіки дуже егоїстичні²²⁷. Заперечується також уявлення про жінку як нетерплячу натуру розповіддю чоловіка, який працює в цій сфері, а жінка йому допомагає полірувати (вдосконалювати) його вироби²²⁸. У заключній частині критикується поширена серед тогочасного населення думка про те, що якщо жінки отримають доступ до чоловічої роботи, останні отримуватимуть менші гроші. Однак батькові буде вигідніше навчити свою доньку своїй справі: це принесе більше користі ніж якщо він не надасть їй цих знань – їй доведеться займатися низькооплачуваною роботою швачки або рукодільниці²²⁹. У висновках Asterisk наголошує на створенні відповідних шкіл (*Schools of Horology*) для дівчат і хлопчиків, оскільки це поліпшить не лише становище бідних, а й всієї *нації* загалом²³⁰. Ця стаття дозволяє зануритися в гостре питання щодо розподілу праці та ймовірного його перерозподілу.

²²⁴ AMEWJ. – P.49-50.

²²⁵ Там само. – P.50.

²²⁶ Там само. – P.50.

²²⁷ Там само. – P. 113.

²²⁸ Там само. – P.117.

²²⁹ Там само. – P.181-182.

²³⁰ Там само. – P.183.

Схожий акцент міститься в журналі *Victoria Magazine* в рубриці «Література», де йдеться про твір «Заповіт Містера Хогарта»: саме цій книжці приділено найбільше уваги і зазначено, що вона буде корисною для читачок, оскільки в ній написано про освічених жінок, які стикаються з упередженнями під час пошуків роботи. Одне з таких упереджень полягає у страхові чоловіків позбутися своїх робочих місць, які займуть жінки. Також піднімається питання про недостатню зарплатню жінок та велику кількість вдів та самотніх жінок, яким не вистачає грошей на проживання і вони потребують фінансової підтримки²³¹. В уста містера Хогарта вкладені наступні слова: «Я дійшов висновку, що розум чоловіка та жінки радикально однаковий, і я вірю, що якщо останній тренувати так само, як і перший, то він рівноцінно спроможний йти своїм шляхом»²³².

Іншою галуззю, в якій могли б бути представлені жінки, є різьба по дереву, про яку також пише Asterisk у своїй статті²³³, згадуючи про першу жінку майстриню з середньовічної Італії - Ізабеллу. Вона зазначає про надбання в цій справі, оскільки існують Державна школа дизайну (*Government School of Design*) з відповідним напрямом, на якому можуть навчатися дівчата, та Жіноча школа мистецтв (*Female School of Art*)²³⁴.

Авторка М. А. G. у листі до *The English Woman's Journal* питає, чому фізично розвинені жінки не мають змоги тренуватися в басейні, а після цього працювати інструкторками з плавання? Це, на її думку, могло б поповнити список професій для жінок²³⁵. J. H. пропонує Товариству зі сприяння зайнятості жінок ідею роботи для власниць музичного слуху - налаштування піаніно з оплатою в 2 шилінги 6 пенсів, що було б достатньо для жінки²³⁶.

²³¹ VM. – Vol.VI. – P.286.

²³² Там само. – P.286.

²³³ AMEWJ. – P.248-253.

²³⁴ Там само. – P. 304-306.

²³⁵ TEWJ. – Vol.V. – P.68.; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.76.

²³⁶ Там само. – P.359.

Таким чином, редакторки журналу та авторки статей намагаються привернути увагу читачок до такої проблеми, як працевлаштування жінок, розширення кола їхньої професійної діяльності. Вони вказують на недоліки англійського законодавства, соціальні норми, які не дозволяють жінці мати свободу у виборі професій. В той же час демонструються досягнення жінок в цьому питанні в розвинених країнах, що є одним зі способів мобілізації читачок до змін у своїй державі.

3.4 Покращення умов праці: ще один виклик перед жінками

В журналах чимало текстів, які описують жахливі умови, в яких працюють жінки. Це один з методів привернення уваги до такої насущної проблеми, в якій опинилися працівниці. На сторінках журналів містяться і варіанти вирішення проблем. В яких таких умовах працювали жінки, та кого звинувачують в обставинах, що склалися?

Розглянемо статтю Елен Беррі «Дешевий одяг» *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal*, де мова здебільшого йде не про одяг та моду, а про погані умови праці жінок-рукодільниць (*niddlewomen*), які ледь заробляють 5 шилінгів на тиждень, щоб приносити бодай якийсь дохід родині²³⁷. Однак стаття містить не лише зауваження про погані умови праці жінок: авторка презентує своє доволі провокаційне бачення витоків цієї вкрай несприятливої ситуації для жінок. Так, вказується, що жінки працюють на низькооплачуваних роботах, насамперед – в рукодільництві, під диктатом посередників (*niddlemen*) між ними та працедавцями, які забирають собі більшу частину оплати. На думку авторки, таке становище, коли жінка сама має заробляти на хліб, є неприродним явищем і таким, що суперечить законам природи. З метою покращення становища жінки, яку в тексті

²³⁷ AMEWJ. – P.2.

представлено як «*нещасну істоту*» («*unfortunate creature*»)²³⁸, Елен Беррі захищає ідею забезпечення жінок освітою, необхідною для інших видів робіт. Крім того, вона критикує уявлення про «*жіночі якості*», які «прикрашають» жінку: за обставин, що склалися, жінка не може розвивати ці якості, бо її час забраний її роботою²³⁹. «*Домашні обов'язки [...] фактично в неї немає дома; сімейні зв'язки втрачені через особисту боротьбу за щоденний хліб*»²⁴⁰. Корінь зла в таких обставинах авторка вбачає у роботодавцях, які встановлюють розмір зарплатні. Для того, щоб змінити ситуацію на краще, встановити справедливість в оплаті, необхідні організації – посередники між жінками – робітницями та роботодавцями, оскільки, на її думку, потрібно допомогти жінкам зберігати незалежність та самоповагу²⁴¹. Авторка наголошує, що в майбутньому жінки «*повернуться до свого давнього права – отриманні підтримки від чоловіка як законного захисника*»²⁴². Така теза, на нашу думку, є суперечливою, оскільки виходить, що жінка вийшла за межі приватної сфери, почала працювати в результаті неспроможності чоловіка захистити її, утримувати родину, тобто це є негативним наслідком. Беррі аргументує, що поліпшення освіти дівчат сприятиме підвищенню їх конкурентоспроможності у працевлаштуванні, а також не вплине негативно на її так звану «*жіночу натуру*» («*feminine nature*»)²⁴³, серед принципів якої вона називає «*незалежність корисної залежності*» («*independence of useful dependence*») та «*стан захищеності*» («*protected state*»)²⁴⁴. З цією дискусійною статтю впливає, що жінці потрібна освіта для того, щоб стати конкурентоспроможною на ринку праці, але це не є кінцевою метою для неї. В майбутньому вона повинна повернутися до свого «природного обов'язку»,

²³⁸ AMEWJ. – P.3.

²³⁹ Там само. – P.3-5.

²⁴⁰ Там само. – P.6. «Domestic duties – the needlewoman's home, in fact, is no home; and family ties are lost in the personal struggle for her daily bread».

²⁴¹ Там само. – P.6-7.

²⁴² Там само. – P.7. «Will have returned to their Adamite right – that of receiving support from man as their legitimate protector».

²⁴³ Там само. – P.8.

²⁴⁴ Там само. – P.9.

а здобутки в освіті – це лише перехідний етап. Тож ми бачимо внутрішню суперечливість самої авторки, яка виступає за зміни для жінок в освіті та ринку праці, а особливо – умовах праці, але водночас є прихильницею «традиційного» укладу життя для жінки.

S.R.P. у статті «Останні потреби модисток та швачок» акцентує увагу на умовах їх роботи, спираючись на щорічний звіт Комітету жіночої санітарної асоціації (Committee of the Ladies' Sanitary Association)²⁴⁵. На основі висновків цього комітету авторка пропонує реформу в цій сфері, оскільки жінки працюють в погано провітрюваних приміщеннях протягом 14-16-годинного робочого дня, що негативно впливає на їх здоров'я²⁴⁶.

В *The English Woman's Journal* в листі авторки, підписаної «Домогосподарка», містяться пропозиції щодо того, у який спосіб можна спростити життя прислузі, провівши водогін до будівель, в результаті чого жінкам-служницям не довелося б носити воду самотужки. Це б, на думку, авторки листа, сприяло як покращенню настрою жінок, так і їхньої вправності у виконанні домашньої роботи²⁴⁷. Читачка J.B. в своєму листі до редакції жаліється на погану забезпеченість служниць, які отримують менше, ніж вони заслуговують. Їхній щорічний прибуток становить менше 13 фунтів на рік, що не дає їм можливості накопичити достатньо грошей на старість²⁴⁸.

Читачкам *Victoria Magazine* представлений звіт про виробництво штучних квітів, в яке залучені як жінки, так і чоловіки, щоправда останні з 5 тисяч становлять лише 620 осіб. Вказується на те, що 1) дівчата починають працювати з 10-літнього віку, а то й з 8-літнього; 2) ненормований графік роботи: дівчата працюють по 14, а той 18 годин на день²⁴⁹; 3) погані умови праці та їхній вплив на фізичне здоров'я жінок (погіршення зору, проблеми зі

²⁴⁵ AMEWJ. – P.193.

²⁴⁶ TEWJ. – Vol.V. – P.196-202.

²⁴⁷ Там само. – P.65; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.75-76.

²⁴⁸ Там само. – P.134.

²⁴⁹ VM. – Vol.VI. – P.107.

спиною, порізи)²⁵⁰; 4) має місце деградація робітниць, які не знають грамоти, не вміють читати та писати навіть у 15-16-річному віці, оскільки в них не вистачає часу відвідувати заняття²⁵¹. Тож як редакторки, так і читачки активно долучаються до висвітлення проблем, з якими стикаються жінки в професійній сфері. Нелюдські умови праці, низька плата та відсутність часу для дозвілля і на навчання – основні перепони, які стають на заваді гармонійного професійного життя жінки.

Таким чином, ставлення до працевлаштування жінок протягом 1858 – 1866 змінювалося вкрай повільними темпами. Питання, які турбували жінок в 1860 р. були актуальними і декілька років потому, а саме: доступ до ґрунтовнішої освіти та як результат – гідна професія, покращення умов праці та розширення «жіночої» сфери. Розглядаючи ці питання, редактори/ки постійно звертаються до більш успішних прикладів інших держав, в яким ці питання вже були хоча б частково вирішені. Зрозуміло, що подолати опір традиційного суспільства з його усталеними поглядами на обов'язки жінки та її місце було неможливо за такий незначний проміжок часу, однак спроби, які робилися не лише на сторінках *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & English Woman's Journal* та *Victoria Magazine*, а й завдяки активним читачкам, серед яких були і редакторки журналів, і відомі активістки, і пересічні жінки, поступово наближали жінок до позитивних змін, рушіями яких були вони самі.

²⁵⁰ VM. – Vol.VI. – P.109-110.

²⁵¹ Там само. – P.111.

Розділ IV. Постановня з дискусій у журналах образу «нової» жінки

Як уважні читачі могли побачити з дискусій, представлених у попередніх розділах, редакторки *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal* та *Victoria Magazine* творять дискурс «нової» жінки, який відрізняється від поширених на той час уявлень про її недосконалість, природну покірність та залежність. У дальшому аналізі під «ноюю» жінкою ми маємо на увазі слова та словосполучення, топоси (одиниці дискурсу), які показують її як незалежну, освічену жінку, яка здатна сама забезпечити собі існування. Цей дискурс вибудовується зокрема і на питаннях освіти й роботи: «нова» жінка – це результат новітнього підходу до освіти дівчат та їхньої професійної компетентності. Оскільки він нерозривно пов'язаний з проблемами, про які докладно йшлося в попередніх розділах, вважаємо за необхідне детальніше розкрити складові образу «нової» жінки. І хоча редакторки використовують різні способи представлення складових цього дискурсу в журналах, лейтмотивом усе ж залишаються питання освіченості та професіоналізму.

4.1 Дискурс «нової» жінки проти дискурсу «традиційної»

Наразі ознайомимосся з іншими складовими дискурсу «нової» жінки, які з'являлися на сторінках журналів. По-перше, редакторки підкреслювали рівність чоловіка та жінки, використовуючи наступні одиниці дискурсу: чоловік та жінка є «однаково гідними» («*a common dignity in both*»)²⁵², жінки мають «*таку саму природу, як і чоловіки*»²⁵³; а тому необхідно визнати, що

²⁵² TEWJ. – Vol.V. – P.76; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.77.

²⁵³ Там само. – P.80.; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.77. «*Moral and intellectual nature substantially the same with man*».

«жінка має спільну з чоловіком природу, розумову, моральну та естетичну»²⁵⁴; обидві статі мали «рівну площу» («an equal ground») в письменницькій діяльності²⁵⁵; «жінки, так само, як і чоловіки, потребують праці, щоб підтримувати здоров'я, тіло, розум і душу»²⁵⁶, щоправда, вона має «ставати сильнішою» («strive to strengthen»)²⁵⁷. У такий спосіб робилися спроби подолати нерівність, яка була присутня в мовленні. Крім того, в статтях містився заклик до активніших дій («пробудити жінок»²⁵⁸, в першу чергу – незаміжніх, до підлеглої співпраці з чоловіками («subordinate co-operation»)²⁵⁹, йшлося також про «емансипацію» («emancipation»²⁶⁰) жінки).

Такий дискурс творився на протигагу дискурсу «традиційної» жінки, складові якого вже давно став нормою, в тому числі – у мові, і тим самим узаконили підлегле становище жінки в суспільстві. В *The English Woman's Journal* був опублікований коротенький твір «Розумові та особисті якості дружини» (1761р.) анонімного автора, в якому містилися сатиричні вимоги до ідеальної жінки, у якої мав бути: «гарний характер та розважлива щедрість, приємний вигляд, правильна душа; веселість; вона має бути гарною людиною, але не ідеальною зовні; середнього зросту [...]; молода усіма доступними засобами, в жодному разі не стара [...]²⁶¹; має достатньо знань з математики [...]; хист до музики [...]; але байдужа до гітари; вона

²⁵⁴ TEWJ. – Vol.V. – P.77; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.77. «To women the possession of our common nature, intellectual, moral, and eesthetic».

²⁵⁵ Там само. – P.84; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.77.

²⁵⁶ Там само. – P.181; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.77.

«Women, as well as men, require occupation in order to maintain in health, body, mind, and soul».

²⁵⁷ Там само. – P.82; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.77.

²⁵⁸ Там само. – P.22. «Arouse my sex».

²⁵⁹ Там само. – P.22; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.77.

²⁶⁰ Там само. – P.22.

²⁶¹ Там само. – P.126; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.77.

вміє вправно працювати голкою [...]; але її рідко побачиш на кухні, бо вона більше теоретик аніж практик в приготуванні їжі [...]; вона любить і каву і чай [...]; знає, що відбувається в її країні, але зовсім нічого не пам'ятає в іноземних справах [...]]»²⁶². І на середину XIX століття такі ідеї були поширеними в суспільстві. Це є одним з прикладів проявів владних відносин, які мають місце в самому суспільстві та ретранслюються на сторінках журналів традиційного спрямування.

Однак на противагу поширеному дискурсу «традиційної» жінки з'являється інша, яка кидає виклик суспільству. Проаналізувавши зміст *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal* та *Victoria Magazine*, ми дійшли висновку, що дискурс «нової» жінки конструюється двома способами. Перший полягає у наголошенні на її «іншості», відмінності від чоловіка. Йдеться про заперечення її недосконалості та про те, що відмінність не означає недорозвиненість. Цей підхід використовується насамперед в журналі *Alexandra Magazine & English Woman's Journal* і може здаватися таким, що ретранслює дискурс «традиційної» жінки з її окремою жіночою сферою. Однак цей крок з боку редакторів журналу має логічне пояснення, тож про це згодом. Другим способом творення дискурсу «нової» жінки було наголошення на її рівності з чоловіком, її здібностях та можливостях. Причому як в першому, так і другому випадках мало місце порівняння з дискурсом «традиційної» жінки, а точніше – з традиційними уявленнями про неї. Розглянемо це детальніше.

²⁶² TEWJ. – Vol.V.– P.126-127; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.77. «Great good nature, and a prudent generosity, a lively look, a proper spirit, and a cheerful disposition. A good person, but not perfectly beautiful. Of a moderate height. [...] Young by all means. Old by no means [...] A proper knowledge of accounts and arithmetic [...]. A more than a tolerable good voice, and a little ear for music [...] No enthusiasm for the guitar. Ready at her needle [...]. Not always in the parlor, but sometimes in the kitchen. More skilled in the theoretic, than in the practical part of cookery. [...] To tea and coffee no objection. [...] An acquaintance with domestic news, but no acquaintance with foreign [...]».

4.2 «Інша» не значить «гірша»

В журналах підкреслюються власне жіночі якості в характері жінки, однак на відміну від «традиційного» дискурсу ці якості не роблять її менш розвиненою ніж чоловік, тобто так звані «чоловічі» та «жіночі» якості різні, але однаково важливі. Тим не менш, нам здається суперечливим в контексті ідеї *прогресивного* журналу *Alexandra Magazine & English Woman's Journal* лист «*A letter on Letter Writing*»²⁶³, в якому його авторка жаліється, що жінки перестали писати притаманні їх природі листи – «*імпульси дружельності*» («*impulses of friendliness*»)²⁶⁴ і все частіше наслідують чоловіків, чого не потрібно робити, хоча «*така тенденція глибоко вкорінена в нашу природу – робити чиесь замість свого*» («*tendency deeply ingrained in our nature, to do anybody's business rather than our own*»)²⁶⁵. Це пов'язано з тим, що є жінки з «*чоловічим розумом*» («*women possess masculine minds*»)²⁶⁶, однак вони є радше винятком з правила. Лейтмотивом цього листа, на нашу думку, є слова авторки про те, що «*жінка не недорозвинений чоловік, вона інша*» («*woman is not undeveloped man, but diverse*»)²⁶⁷. З одного боку, авторка підкреслює рівність статей, незважаючи на їхні відмінності, але з іншого – вона закликає не переходити межу, окреслену для жінки. Чим можна пояснити наявність такого листа в журналі? Хоча редакція наголошує на тому, що вона не несе відповідальності за зміст листів та друкує те, що може не співпадати з її уявленнями, ми не можемо стверджувати, що листи не проходять попереднього відбору перед публікацією. А якщо взяти до уваги, що політика *Alexandra Magazine & English Woman's Journal* відрізнялася від політики *The English Woman's Journal* – з метою залучити якомога більшу аудиторію та не втратити наявну, видавці не ризикували друкувати дуже

²⁶³ AMEWJ. – P.52.

²⁶⁴ Там само. – P.55.

²⁶⁵ Там само. – P.55.

²⁶⁶ Там само. – P.54.

²⁶⁷ Там само. – P.54.

радикальні тексти, то наявність такого листа на сторінках журналу є виправданою та зрозумілою. «Sexagenarian», саме так підписалася авторка, яка робить висновок, що за її життя в жіночій освіті було зроблено значні кроки вперед від «... читання, письма, арифметики, і мабуть, трохи латини та чимало вишивання й основ ведення господарства»²⁶⁸. Таким чином, в листі висвічуються два важливих питання: природи жінки, її рівності з чоловіком та покращень в освіті. Жінка розглядається як «інша», відмінна від чоловіка, його протилежність за своєю натурою та властивостями. Вона не повинна заходити на його територію, наслідувати його, оскільки в неї свій особливий шлях.

Про особливу природу жінки згадується і в есе «Вплив жінок в цивілізаціях» («Women's influence in civilizations»), де розглядаються стародавні Греція, Єгипет, Індію, Вавилон з особливою увагою на їх правительках та міфологічних створіннях, в першу чергу – богинях: Юноні, Мінерві, Венері²⁶⁹ та інших. Саме богині є, на думку авторки есе, прекрасними ілюстраціями «іншої» природи жінки: «... справжня богиня просто уособлює жінку – її подвійну натуру в її красі, грації та доброті з однієї сторони, та з її слабкістю, дурістю та безумством, з іншої»²⁷⁰. Також згадується Пенелопа, яку представлено як «яскравий приклад чесності і простої жіночої чесноти», «очільниця прекрасного образу жінки, який створила інтелектуальна цивілізація Греції», «ідеал жіночої досконалості в той період», «жінка як символ прогресу»²⁷¹. Може виникнути питання: чим відрізняється представлений тут дискурс від «традиційного». Однак по-перше, в даному випадку авторка тексту намагається показати жінку не як

²⁶⁸ AMEWJ. – P.57. «Reading, writing, arithmetic, and, perhaps, a little Latin, with plenty of sewing and housekeeping».

²⁶⁹ Там само. – P.408-411.

²⁷⁰ Там само. – P.410. «Truly goddess merely portray woman – her double nature in its beauty, grace, and goodness, on one side, and its weakness, folly, and badness, on the other».

²⁷¹ Там само. – P.414. «Bright example of chastity and simple feminine virtue», «the head of the lovely mage of woman, that the intellectual civilization of Greece set up», «the ideal of female excellence at that period», «woman as a symbol of progress».

інтелектуально обмежену істоту, а як символ розвитку цивілізації, а також, зазначаючи про материнство, яке, за її словами, хоча і було *поважною справою* в Римі (*«Motherhood was honoured in Rome»*)²⁷², однак не називає її основним завданням жінки чи то покликанням. Як антипод до богинь авторка есе наводить приклад кападокійських амазонок (*«криваві королеви Сходу»*), які уособлювали, за її словами, все жіноче зло: вони ненавиділи чоловіків (що вважається неприйнятним західній цивілізації, представниці якої – гречанки – навпаки культивували любов до чоловіків)²⁷³. Однак тут не йдеться про підпорядкованість жінок чоловікам, радше – про компліментарність статей, їхню взаємозалежність та доповнюваність.

На відміну від вищерозглянутого журналу в *The English Woman's Journal* історичні постаті були джерелом для натхнення та творення дискурсу «нової» жінки. Так, в ньому існувала окрема рубрика, присвячена історіям життя жінок, приклад яких потрібно, на думку редакції, наслідувати. Ці жінки можуть мати родину, але головне – це їхні професійні здобутки, самореалізація. Однією з героїнь стала мадам Генрієтт Браун, художниця, яка вже на першій своїй виставці у 1855 р. отримала нагороду - золоту медаль. Одночасно з цим, зазначається, що вона була гарною господинею, донькою та дружиною, мала багато друзів та була дуже поважною особою²⁷⁴. Редакція вшановує пам'ять тих, хто зробили внесок в розбудову жіночої справи. Наприклад, в одному з номерів, розповідається про смерть Місіс Джеймесон, яка була однією з тих, хто підписав петицію до парламенту щодо заробітків жінок. Правда, в її житті таких петицій було багато²⁷⁵. Ще однією визначною постаттю вважалася вдова Байрона, яка віддала частину своїх грошей фонду Гарібальді²⁷⁶. В тексті про мадам Свечін, емігрантки з Російської імперії, йдеться не тільки про її глибоку релігійність та захоплення науками, а й

²⁷² AMEWJ. – P.415.

²⁷³ Там само. – P.413-414.

²⁷⁴ TEWJ. – Vol.V. – P.88.

²⁷⁵ Там само. – P. 141.

²⁷⁶ Там само. – P.288.

підкреслюється її складна натура: «Мужня в силі інтелекту, вона завжди була жіночною за природою»²⁷⁷. Що саме мається на увазі під жіночною природою в цьому уривку – невідомо.

В *Victoria Magazine* трагічно представлена постать сестри Гете, Корнелії, яка страждала через тиранію батька в той час, як її брат навчався в престижних європейських університетах. Це мало показати в якому патріархальному оточенні діяла жінка, яка, маючи однакові розумові здібності з чоловіком, не мала можливості надалі продовжувати своє навчання. Проводилася паралель між нею та іншою діячкою – Мері Волстонкрафт, яку складні відносини з батьком надихнули на створення памфлету «Про права жінок»²⁷⁸. Такою ж трагічною є розповідь про Ежені де Герен, про її тяжку долю, відданість Богу та передчасну смерть²⁷⁹. В журналі *Victoria Magazine* неодноразово друкувалися статті в яких прославляли діячок Товариства Ленгхем плейс, в першу чергу – Аделаїд Проктер. Це був своєрідне вшанування її внеску в розбудову суспільства. В січні 1866 р. вийшла стаття, присвячена А. Проктер, приводом до якої став вихід нового видання її поем, передмову до якого написав Чарльз Діккенс, яку і передруковано в журналі. Говорячи про цю авторку, яка спочатку друкувала свої твори під чужим ім'ям²⁸⁰, Діккенс вказує на «чесність, незалежність та

²⁷⁷ TEWJ. – Vol.V. – P.381. «*Masculine in her power of intellect, she was nevertheless always womanly in nature*».

²⁷⁸ VM. – Vol.VI. – P.97-98. Вказується, що Корнелія була дуже схожа на свого брата, однак «тип чоловічої краси настільки відрізняється від жіночої, що те, що було досконалістю для одного, було недоліком для іншого» («*the type of masculine beauty so far differs from the feminine, that what was an excellence in one seemed a defect in the other*»).

²⁷⁹ Там само. – P.289-295.

²⁸⁰ Суперечки щодо здатностей жінок бути письменницями не були рідкістю на той час. На сторінка журналів вони також мали місце. В журналі *The New Monthly Belle Assemblée* за 1854 р. одна зі статей «Американське жіноче авторство» дає поради, як писати твори, щоб їх читали, однак у висновку до статті написано, що краще обирати професію гувернантки, оскільки її дохід значно перевищує дохід найбільш знаної американської письменниці (TNMBA. – Vol.XL. – P.43-44). В журналі *The Englishwoman's Domestic Magazine* авторка есе «Освічені жінки XIX ст.» задається питанням, чому жінка лише зараз змогла стати письменницею? Показується, що число авторів зростало, але воно було обмежено довгий час представниками чоловічої статі. Правда, в XIX ст. складно перелічити всіх авторок, яких на той час вже «легіон»: твори Гарієтт Мартіно, Елайзи Кук,

тиху гідність характеру жінки»²⁸¹. В статті «Здатності жінок», яка була скопійована з журналу «Westminster Review»²⁸² аналізувалися роботи Пауер Кобб та Бессі Рейнор Паркс в тому числі. Вказувалося, що ніхто не ставить під сумнів таланти та здібності таких письменниць, як Гаррієтт Мартіно. Автор статті закликає, що «*таланти та досягнення окремих жінок не повинні розглядатися як винятки або сприйматися як нежіночні, навпаки повинні бути показником можливостей статі загалом*»²⁸³. Тож цей текст, який охоплював ширшу аудиторію, містив наступне повідомлення: талановиті не є винятком з правила.

Загалом жінки, про яких писали в журналах, були соціально активними, такими, що реалізувалися поза родиною та незалежно від чоловіка. Саме такими їх намагаються представити на сторінках журналу. І саме вони мають слугувати прикладами для наслідування для читачок.

Таким чином, в журналах містився відхід від дискурсу «традиційної» жінки. В *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal* він був поступовим,

Джейн Остін та Місіс Фостер регулярно з'являються на полицях магазинів. Крім того, твір «Хатина дяді Тома» Гаріет Стоу прирівнюється за своїм наповненням до «Робінзона Крузо», а «Джейн Ейр» авторства Шарлотти Бронте взагалі називається «підручником» (TEDM. – Vol.VII. – P.341-342). Та варто пригадати, що головна героїня однойменного твору кидала виклик моральним принципам, які склалися у суспільстві, а саму авторку навіть звинуватили в тому, що вона створила антихристиянський образ жінки. Детальніше: Li X. Jane Eyre: «Improper» Sphere for a Victorian Woman Writer // Polyglossia. – 2010. – Vol.18. – P.67; Langland E. Women's writing and the domestic sphere // Shattock J. Women and Literature in Britain, 1800 – 1900. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – P.119 - 141.

²⁸¹ VM. – Vol.VI. – P.193-194. «*Honesty, independence and quiet dignity of the lady's character*».

²⁸² Журнал, який виходив щоквартально з 1824 р. до 1914 р. Друкований орган радикальних філософів, серед яких були Джон Стюарт Мілл(!), Джеймс Мілл (його батько), Джозеф Паркс (батько Джессі Рейнор Паркс!), Джеремі Бентам (засновник журналу) та інші. Метою його було популяризувати для ширшого кола осіб ідеї цих філософів та політиків, які дотримувалися ідей утилітаризму – філософської доктрини, яка полягає у використанні речей з максимальною користю. Детальніше: A Utilitarian FAQ // Utilitarian. – 2000. – 1 July / Електронний ресурс: <https://www.lri.fr/~dragice/utilitarianism/faq.html>, відвідано 23.03.2018. та VanArsdel R. Notes on Westminster Reviewer Research // Victorian Periodicals Newsletter. – Baltimore, 1968. – P.20-23.

²⁸³ VM. – Vol.VI. – P.95. «*We claim, therefore, that the talents and attainments of individual women shall not be idly set down as exceptional, or still more idly scoffed at as unfeminine, but shall be made an index to the powers of the sex in general*».

навіть обережним та таким, що межував з традиційним, однак мав яскраві риси дискурсу «нової» жінки: хоча вона представлялася «іншою» зі своєю окремою сферою та складною природою, ця «іншість» не виступала антитезою до рівності, а радше прочитувалася як тотожність. Розглянемо інший підхід до творення дискурсу «нової» жінки, який був більш радикальний.

4.3. Дискурс «нової» жінки: рівність проти підлеглості

Дискурс «нової» жінки поставав на противагу панівному дискурсу «традиційної», який культивувався в суспільстві протягом довгого часу. Розглянемо це на прикладах з часописів. Есе «Загальна освіта жінок» авторства Вільяма Балантина Годжсона²⁸⁴ в журналі *The English Woman's Journal* поєднує два дискурси, причому дискурс «нової» жінки побудований на «традиційному», в основі якого лежить уявлення про те, що жінка «слабша» («*the weaker*»)²⁸⁵, чоловік – «сильніший від природи» («*being by nature stronger*»); була її основне завдання «зачаровувати, приваблювати своїми навичками»²⁸⁶. В есе йдеться про те, що такі глибоко вкорінені в суспільстві ідеї про жінку не дозволяли їй «розвиватися як індивідуальності»²⁸⁷; в результаті чого вона залишалася «безхарактерним» («*characterless*»)²⁸⁸ і «бездушним створінням» («*women have no souls*»)²⁸⁹. Піддається критиці поверхневність освіти жінок, оскільки дівчину виховували

²⁸⁴ Реформатор в сфері освіти, професор, професор кафедри політекономії в Університеті Единбурга. Викладав також у Манчестері та Лондоні. Відстоював права жінок на освіту. Детальніше: William Ballantyne Hodgson //Edinburgh University Library / Електронний ресурс: <http://www.docs.is.ed.ac.uk/docs/lib-archive/bgallery/Gallery/records/eighteen/hodgson.html>, відвідано 27.03.2018.

²⁸⁵ TEWJ. – Vol.V. – P.76; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.76.

²⁸⁶ Там само. – P.76. «*To please, attract, and charm by frivolous accomplishments*».

²⁸⁷ Там само. – P.76. «*To put forth and improve her own individuality*».

²⁸⁸ Там само. – P. 76.

делікатною, тендітною, граціозною ... Незалежність характеру, оригінальність думок, енергія цілі, логічна ясність і наукова точність, філософська широта і глибина розуміння або спектр знань, навіть кріпке здоров'я - все не враховувалося²⁹⁰.

В журналі також підважується існування «жіночого характеру» («feminine character»)²⁹¹ та ідеї, що одруження – «звичне бажання нашої статі» («usual desire of our sex»)²⁹². Редакторки зазначають, що заміжня жінка позбавляється свого майна і стає «залежною» («state of dependence»)²⁹³. Таким чином, тут акцентується увага на становищі залежності жінки від чоловіка, що є неправильним, та тому, що такий принизливий стан є неприродним для англійки.

В *The English Woman's Journal* зазначалося, що нова медична професія сприймалася суспільством як «нежіночна або неделікатна» («unfeminine or indelicate»)²⁹⁴, що вказує на чергові обмеження, які накладалися на жінку в тогочасному соціумі, та які знаходили свої відображення в мові. Розглядається поняття «ледіїзм» («ladyism»)²⁹⁵, яке входить у вжиток з подачі *New Monthly Magazine* на позначення зовнішності, поведінки та манер справжньої леді²⁹⁶. Крім того, піддається сумніву теза про те, що професія

²⁸⁹ TEWJ. – Vol.V. – P.76.

²⁹⁰ Там само. – P.76; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С. 76-77. «Graceful and elegant, and delicate ... Independence of character, originality of thoughts, energy of purpose, logical clearness, and scientific accuracy, philosophic breadth and depth of comprehension or range of knowledge, even strong bodily health,—all were out of keeping».

²⁹¹ Там само. – P.10.

²⁹² TEWJ. – Vol.V. – P.11; Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.77.

²⁹³ Там само. – P.135.

²⁹⁴ Там само. – P.320.

²⁹⁵ Там само. – P.179.

²⁹⁶ Ladyism // Oxford Dictionary / Електронний ресурс: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/ladyism>, відвідано 28.03.2018. Окрім моральних якостей, не залишався поза увагою і фізичний вигляд англійських жінок. Зокрема, красою англійських дівчат милувалися російські письменники – Олександр Сумароков і Микола Карамзін. Детальніше: Вершинина Д.Б. Воспитание и манеры английских леди XVIII – XIX вв. // Вестник Пермского университета. – 2010. – № 2 (14). – С.93. «Справжня леді» була еталоном, до якого прямували дівчата. Детальніше: Морозова І.І. Мовна особистість жінки у драматургії Вікторіанської доби // Наукові записки. Сер. «Філологія». – Острог:

гувернантки це «покликання жінки» («*a woman's calling*»)²⁹⁷. Такі поширені на той момент уявлення про призначення жінки та її природу були наведені на сторінках *The English Woman's Journal* як база для творення іншого дискурсу. Вони піддавалися критиці редакторками журналу або його читачками.

Так, на сторінках журналу підважується «істина» про шлюб як основну цінність в житті жінки. В рубриці «Відкрита рада» («*Open Council*») в одному з листів читачка задається питанням: якщо шлюб – це вільний вибір жінки та чоловіка, то чи можна говорити про свободу вибору, якщо жінка має або вийти заміж або жити в злиднях? З самого дитинства її готують до одруження, а допомагає в цьому освіта. Читачка відстоює думку, що жінка повинна бути вільною та самостійною, як і чоловік²⁹⁸.

Інша читачка М.С.М. виступає проти укладів суспільства, звинувачуючи чоловіків у тому, що це вони вирішили якою має бути жінка, як вона має поводитися, чим вона повинна займатися та які цінності повинні бути головними в її житті. Саме чоловіки, на її думку, не дозволяють жінці брати ініціативу у свої руки, самій приймати рішення, а якщо «вона виходить за межі дозволеного», ризикує залишитися незаміжньою та зацькованою тим самим суспільством, яке поставило її в ці рамки²⁹⁹. Цей уривок, на нашу думку, є дуже прогресивним для свого часу, оскільки авторка говорить про соціальні ролі, які придумало суспільство, про маскуліність та фемінність,

Вид – во Нац. ун - ту «Острозька академія». – Вип.11. – 2009. – С. 644 - 649. Важливо, що під «леді» розумілося не лише ввічливе звертання, але і сама «сутність» дівчини, тобто її моральні якості («природність, скромність, невинність і добросердя»), виховання, освіта та краса. Детальніше: *Поліна В.Г.* Морально – етичний вплив концепту леді на сучасну культуру (на матеріалі англомовного дискурсу) / Електронний ресурс: <http://www.stattionline.org.ua/index.php/filologiya/31/1877-moralno-etichnij-vpliv-konceptu-ledi-na-suchasnu-kulturu-na-materiali-anglomovnogo-diskursu.html/>, відвідано 17.02.2014.

²⁹⁷ TEWJ. – Vol.V. – P.176.

²⁹⁸ TEWJ. – Vol.X. – P.70-71; *Сафонова О.* Цінності жінок за жіночими журналами XIX століття. – С.34; *Пі ж.* Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті pp.). – С.76.

²⁹⁹ Там само. – Vol.V. – P.65-68.

які також є не біологічно детермінованими, як тоді вважалося, а соціальними конструктами та змінними категоріями.

В есе «Одностороння мораль» наводяться слова вченого про те, що жінка була *«створена гіршою від чоловіка»* (*«woman was created after man as an inferior»*)³⁰⁰ та філософа, який стверджував, що *«вона була позбавлена дару ідеальності»* (*«she has been denied the gift of the ideal»*)³⁰¹. На основі цих тверджень вибудовується ланцюжок підтверджень гіпотези, про те, що насправді *«жінка не є недорозвиненим чоловіком»* (*«woman is not an undeveloped man»*)³⁰². Зокрема зазначається, що ідея статі є злом для морального закону та всього людства³⁰³. Звідси запрошується висновок, що стать не повинна бути перепорою для майбутніх досягнень. Далі засуджуються моральні устої, які узаконили надуману нерівність:

*[...] неосвічені і пригноблені, або розкішні і владні, навіть в гірші часи рівноправні з чоловіками [...], навіть не виключення, навіть не найменші та найслабші вірили в істину такої моралі, але, на жаль, вони змушені були це робити*³⁰⁴.

Авторка огляду запевняє, що мораль – несправедлива щодо жінок, а також брехлива: *«Вчення про те, що людська мораль, спільна для обох статей є брехнею»* (*«The doctrine that a human morality common to both sexes is a lie»*), (*«falsehood»*)³⁰⁵. Вона продовжує, що жінки становлять половину людства, моральна сила якої не повинна залишатися непоміченою³⁰⁶. Кульмінацією такого переосмислення є показ зміни ставлення до жінки з часом: якщо раніше Єва вважалася найгіршим створінням, жінка представлялася як *«жінка як втілення зла»* (*«woman as the incarnation of*

³⁰⁰ VM. – Vol.VI. – P.524.

³⁰¹ Там само. – P.524.

³⁰² Там само. – P.525.

³⁰³ Там само. – P.525.

³⁰⁴ Там само. – P.526. *«Ignorant and oppressed, or luxurious and overbearing, even in the worst of times being the equals of men [...], not even exceptions, not even the lowest and feeblest, believed in the truth of such morality, but unhappily they feigned to do so».*

³⁰⁵ Там само. – P.526.

³⁰⁶ Там само. – P.528.

evil)), «гарпія» («*harpy*»), «відьма» («*witch*»), зараз вона – «ніхто» («*a nobody*»), «надмірна жінка» («*over-topping female*»), «загадка» («*mystery*»), «послідовник» («*a devotee*»)³⁰⁷, що немає нічого спільного з життям, однак жінці й досі нагадують про її гріховне «падіння»³⁰⁸. Авторка есе показує зміни в представленні жінки: відхід від її демонізації до підкреслення загадковості її натури. Цей текст відрізняється від інших тим, що в ньому відсутнє перекладання всієї провини виключно на чоловіка. В цьому есе в першу чергу порушене питання влади та нерівності, які проявляються в повсякденному житті, як в мові на рівні дискурсу, так і в самих соціальних практиках. Авторка аналізує становище обох статей і показує, що в одному суспільстві, за панування одних і тих самих правил (моральних установок) одна половина людства знаходиться в набагато вигіднішій позиції ніж інша. Тож традиційний дискурс про жіночу недосконалість настільки вкорінений в соціумі, що сприймається як даність, а підлеглий статус жінки як природний стан речей. Таким чином, в тексті лунає заклик зробити жінку видимою в суспільстві, зважати на її потреби, і головне – зробити мораль настільки ж справедливою для жінок як і для чоловіків.

Не менш репрезентативними при дослідженні дискурсів є тексти пізнавального змісту. У *Victoria Magazine* через низку есеїв «Громадський та політичний статус жінок з римських часів до сьогодні» («*The civil and political status of the female sex, from the times of the Romans until present day*»)³⁰⁹ авторства Едуарда Лабулає показується поступове поліпшення ставлення до жінки (на рівні законодавства), причому наголошується на тому, що за римських часів жінка не мала жодних громадянських прав, «голова сім'ї був всім, жінка – нічим» («*the head of the family was everything,*

³⁰⁷ VM. – Vol.VI. – P.529.

³⁰⁸ Там само. – P.529. До речі, не лише жінки пишуть в редакцію: є можливість ознайомитися з чоловічим поглядом на жіночі проблеми. Наприклад, один чоловік пише, що їм, як справжнім синам Адама природно звинувачувати жінку (в даному випадку мова йшла про виконання обов'язків жінок в домашньому господарстві). (Детальніше: TEWJ. – Vol.V. – P. 64.)

³⁰⁹ Там само. – P.23.

the woman was a nobody»)³¹⁰. Вказується, що з плином часу християнство зробило чимало позитивного для жінок, однак воно ніколи не підносило жінку до рівня чоловіка³¹¹. Зауважується, що з прийняттям християнства на шлюб почали дивитися як «на асоціацію між рівними», «германці почали дивитися на своїх жінок як на природних партнерок»³¹², «жінка більше не була рабинєю або незнайомкою, а супутницею і партнеркою», «чоловік зосереджував в собі всю владу управління, але він не був власником»³¹³; тепер жінка могла виступати проти поганого управління чоловіка³¹⁴, однак «вона була принесена в жертву родині»³¹⁵. Ще одним пізнавальним текстом є «Туареги»³¹⁶ авторства Е.Г.Е.³¹⁷, в якому на перший план виходить знову ж таки становище жінки в родині та суспільстві. Зазначається зокрема, що жінки рівні чоловікові, вони письменні, оскільки багато уваги приділяється їхній освіті, і щонайважливіше – англійки повинні пишатися, що вони є сестрами вільних жінок пустелі³¹⁸. На нашу думку, ця рубрика є не лише розважально-пізнавальною, а й такою, що містить певні заклики до нових зрушень, до поліпшення становища жінки тепер вже у ХІХ столітті.

³¹⁰ VM. – Vol.VI. – P.211.

³¹¹ Там само. – P.210.

³¹² Там само. – P.148. «*As an association between equals*», «*to look upon their wives as natural partners*».

³¹³ Там само. – P.149. «*No more a slave or a stranger but a companion and a partner*», «*husband had full power as manager, but he was not a proprietor*».

³¹⁴ Там само. – P.149.

³¹⁵ Там само. – P.150.

³¹⁶ Туареги – кочовий народ, який живе в пустелі Сахара. За віросповіданням – мусульмани. Вважається, що жінки в цих племенах мають особливі привілеї та загалом уклад їхнього життя часто характеризують як матріархальний. Наприклад, якщо чоловік з одного племені одружується з жінкою з іншого – він переходить до племені своєї дружини; жінки мають майже необмежену свободу в сексуальному дошлюбному житті, а також мають приватну власність. Ще одна з давніх традицій цього племені полягає у тому, що чоловіки повинні прикривати свої обличчя спеціальною хусткою щойно їм виповниться 18 років, тобто вони стануть повнолітніми. Детальніше: Туареги // Центр Льва Гумілева. – 2011. – 12 грудня / Електронний ресурс: <http://www.gumilev-center.ru/tuaregi/>, відвідано 27.03.2018.

³¹⁷ AMEWJ. – P.155.

³¹⁸ Там само. – P.159-160.

В критичному огляді ідей Раскіна щодо того, як потрібно читати і що потрібно читати, щоб піднятися на більш високий рівень розвитку, редакторки підкреслюють контраверсійність його суджень. В тексті чимало цитат самого філософа, які й підпадають під критику редакції. Які ідеї публіциста викликають найбільше обурення в редакторок? По-перше, видавниці не погоджуються з тезою філософа, що жінка начебто не спроможна досягти вищого рівня (розвитку)³¹⁹, але вона повинна захоплюватися текстами «найрозумніших та великих чоловіків»: Шекспіра, Данте, Чосера зокрема. І щонайважливіше, кожна англійська дівчина, на його думку, повинна знати напам'ять рядки з твору... Ковентрі Патмора «Ангел в домі»³²⁰. По-друге, критиці піддається думка про різні підходи до знань у чоловіків та жінок. Авторки огляду стверджують, що для Раскіна

... щастя і досконалість обох (чоловіка та жінки – прим. О.С.) залежать від того, що кожен запитує та отримує від іншого, що тільки він може дати. Сила чоловіка активна, прогресивна, оборонна; жіночий інтелект – це для домовленості та рішення»³²¹.

За словами авторів, *теологія* для Раскіна – «небезпечна наука для жінки»³²², тому жінки не повинні її вивчати, але повинні мати доступ до таких самих дисциплін, як і чоловіки, щоправда, викладатися вони повинні по-іншому³²³. Ось які слова самого публіциста:

жінка на будь-якому етапі життя повинна знати, що її чоловік може знати, але по-іншому. Його погляд повинен бути основоположним та прогресивним, її – загальним та потрібним для повсякденного та корисного використання»³²⁴.

³¹⁹ VM. – Vol.VI. – P.69.

³²⁰ Там само. – P.73.

³²¹ Там само. – P.74. «... happiness and perfection of both depends on each asking and receiving from the other what the other only can give. The man's power is active, progressive, defensive; woman's intellect is for arrangement and decision».

³²² Там само. – P.75.

³²³ Там само. – P.75.

³²⁴ Там само. – P.75. «A woman in any rank of life, ought to know whatever her husband is likely to know, but to know it in a different way. His command of it should be fundamental and progressive, hers, general and accomlishe for daily and helpful use».

На думку авторок огляду, Раскін зовсім оминув увагою дражливе питання, що жінка повинна працювати та сама заробляти на хліб, *«вона не лише помічник чоловіка - дозатор всього найкращого в домі, але часто вона самотня і без підтримки не має дому, щоб зробити його приємнішим...»*³²⁵. Таким суперечливим поглядам філософа на те, якою повинна бути жінка, що має читати та вивчати, було присвячено місце в двох номерах журналу. В тексті простежується виразне непогодження з ідеями філософа, однак йому бракує контраргументів.

Більш глибоким та змістовним, на нашу думку, видається лист до редакції читачки S.W.P., в якому вона наводить наступні стереотипи щодо розумових здібностей жінок: *«не володіють здатністю досягати стільки, скільки чоловіки, яким вони інтелектуально поступаються»*³²⁶. Вона не тільки не погоджується з такими упередженнями, а й вибудовує покрокову аргументацію. Авторка доводить, що незважаючи на те, що мозок чоловіка більший, згідно з фізіологічними дослідженнями, кількість звивин у чоловіків та жінок однакова. Інший аргумент на користь того, що жінки не дурніші за чоловіків – приклади з історії: Єлізавета I, Катерина II та Аделаїд Проктер³²⁷, жінки – розум яких більш розвинений ніж у їхніх сучасників чоловіків. По-третє, вона показує, що жінки вимушені бути в такій позиції, в яку їх ставить суспільство: якби дівчата могли отримувати таку саму освіту, як чоловіки, вони б не марнували своє життя на всілякі дрібниці³²⁸. Вона також наполягає а тому, що дівчина повинна навчатися професії, здобувати навички та приділяти їй найбільше уваги. Це принесе користь самому суспільству, її батькам, оскільки вони не витратять кошти в майбутньому на її утримання (якщо вона не вийде заміж) – вона сама

³²⁵ VM. – Vol.VI. – P.76. *«The dispenser of all is loveliest in home but that she has often, alone and unsupported, to live without a home to sweeten».*

³²⁶ Там само. – P.373. *«Do not possess the power of achieving as much as men, to whom they are thought to be intellectually inferior».*

³²⁷ Там само. – P.373.

³²⁸ Там само. – P.374.

зароблятиме, якщо вона стане дружиною – вона не втратить свої навички, навпаки, це знадобиться їй у випадку смерті її чоловіка або його банкрутства, і головне – «заняття ... забезпечить здорову роботу для їх умів»³²⁹. Такий спосіб переконання читачок в корисності здобуття ґрунтовної освіти та доказу рівних здатностей жінки та чоловіка здається виваженим та більш практичним. Тож розкриваючи різні аспекти дискурсу «нової жінки», ми не можемо уникнути згадок про питання освіти та працевлаштування жінок, які є ключовими для творення цього дискурсу.

Таким чином, в *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & English Woman's Journal* та *Victoria Magazine* творився дискурс «нової» жінки на контрасті з дискурсом жінки «традиційної». Редакторками використовувалися два основних підходи: перший – підкреслення відмінностей жінки, але не применшення її можливостей та здатностей. Другий полягав у констатації рівності обох статей. Редакторки також враховували суспільні настрої та тим самим відповідали на його запити, що відчувається в *Alexandra Magazine & English Woman's Journal*, який з трьох журналів був розрахований на ширшу публіку, а отже був обережнішим та більш поступовим у творенні дискурсу «нової» жінки. Поява дискурсу «нової» жінки частково пов'язана з вирішенням питання жіночої освіти та працевлаштування, оскільки вона – рівна чоловікові, незалежна від нього, освічена та здатна сама заробляти собі на проживання, отримуючи гідну плату.

³²⁹ VM. – Vol.VI. – P.375. «Occupation ... would provide healthy employment for their minds».

Висновки

В результаті проведеного дослідження, ми досягли мети, поставленої на початку, а саме – проаналізували представлення питань жіночої освіти та працевлаштування в жіночих журналах Великобританії середини XIX ст.

Нами було проведено екскурс в «традиційні» уявлення про жінок, ми також зазначили про основні здобутки жінок в Англії на середину XIX ст., акцентуючи увагу на підтримці жіночого руху провідними громадськими діячами, наприклад, Джоном Стюартом Міллом та Флоренс Найтінгейл, Маргарет Оліфант. З'ясували, якими були права та обов'язки жінок, ознайомившись зі змінами у юридичній сфері - прийнятими законами та постановами, що надавали жінкам більше свободи. Щоправда, серед прийнятих законів були й такі, що тільки шкодили становищу жінок, як – от три Акти про заразні хвороби.

З поміж всіх жіночих журналів, які існували на той час, ми розглянули ті, які є репрезентативними джерелами через свою поширеність серед жінок середнього класу (*The Englishwoman's Domestic Magazine*), а також через те, що пропозиції та заклики редакторок журналів, в першу чергу – членок Товариства Ленгхем плейс, отримували не лише відгук на сторінках часописів, а й супроводжувалися активними діями та знаходили реакцію у суспільстві, насамперед через діяльність Національної асоціації зі сприяння соціальним наукам та Товариства з працевлаштування жінок, чийі результати знаходили свої відображення в цих друкованих органах (*English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine* & *EnglishWoman's Journal* та *Victoria Magazine*).

Ми визначили, що *The Englishwoman's Domestic Magazine* у зазначений період і далі пропагував сприйняття жінки як дружини, матері та господарки, про що свідчать численні статті про материнство, домогосподарство, моду та інші речі, які протягом довгого часу вважалися традиційно жіночими. Донесення ідеї про «призначення» жінки, її права та обов'язки, передусім,

відбувалося через розважальні та дидактичні тексти, есе та листування з читачками, яке в свою чергу, дає відповідь на те, що цікавило дівчат, якими питаннями вони задавалися (звичайно, листи проходили попереднє рецензування та вибірку). Журнал був основним провідником дискурсу «традиційної» жінки – як дружини, матері та домогосподарки.

The English Woman's Journal, *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal* та *Victoria Magazine* редакторками яких виступали діячки Товариства Ленгхем Плейс, що переймалися становищем жінки та розширенням її прав. Їхні погляди знаходили своє відображення на сторінках цих часописів, які вони заснували та видавали. Перший журнал - *The English Woman's Journal*, був найбільш радикальним, і хоча він проіснував лише 7 років, він став ідейним натхненником інших «прогресивних» періодичних видань та активісток, які своїми діями сприяли зміні становища жінок. Наступний журнал - *Alexandra Magazine and EnglishWoman's Journal* став ідейним наступником *The English Woman's Journal*, піднімаючи питання зміни в законодавстві та реформування різних сфер життя, в яких були задіяні жінки. *Victoria Magazine* мав найдовготривалішу історію та найширшу аудиторію з усіх трьох «прогресивних» часописів, завдяки зокрема більш виваженому представленню поглядів редакції. Загалом всі три журнали були дискусійними майданчиками та інформаційними платформами, з яких читачки дізнавалися про проблемні питання.

На основі трьох «прогресивних» журналів – *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal*, *Victoria Magazine* та «традиційного» *The Englishwoman's Domestic Magazine* ми зробили висновки щодо змісту дискусії про зміни в жіночій освіті та необхідності розширення вибору професій для жінок на сторінках тогочасних часописів.

Наприклад, у «традиційному» журналі робився акцент на тому, що жінка в першу чергу має бути гарною дружиною та господинею в домі, а отже її освіта повинна сприяти розвитку її господарських та власне

«жіночих» здібностей: вмінь вишивати, готувати, доглядати за дітьми тощо. Такі уявлення знаходили відгук у суспільстві і лише вкорінювалися з часом. *The English Woman's Journal* навпаки висував ідею про те, що освіта жінок не відповідає вимогам часу і потребує реформування. В журналі у різний спосіб намагалися привернути увагу до цієї проблеми, вдаючись до порівняння з іншими країнами, в першу чергу – з Францією, де на думку редакторок, розв'язання питання жіночої освіти просунулося вперед у порівнянні з Британією. До того ж, вони використовували різноманітні статистичні дані як констатацію досягнень жінок в певних галузях освіти. Однак основним засобом була аргументація про однакові розумові здібності жінок і чоловіків, а отже дівчата цілком природно повинні мати доступ до тих самих дисциплін, що і хлопці. В *Alexandra Magazine & English Woman's Journal* окрім вже зазначених методів представлення проблеми освіти, наголошується на особливих якостях, притаманних лише жінці, які б стали у пригоді при навчанні медичній справі, у першу чергу – акушерству. Отже робиться заклик до опанування нових дисциплін дівчатами. Крім того, журнал намагається перетягнути на свій бік противників реформування освіти, вдаючись до аргументу щодо глибокого зв'язку між ґрунтовною освітою та відповідальним виконанням домашніх обов'язків жінкою. *Victoria Magazine* приділяє питанню освіти ще більше уваги ніж попередні, хоча виходить на декілька років пізніше, що вказує на відсутність помітних змін у розв'язанні питання щодо освіти дівчат. Окрім постійної рубрики, через яку відбувається спілкування з читачками, в журналі є розділ «Соціальні науки», в якому містяться не лише заклики та аргументи для розширення мережі освітніх закладів для дівчат, зменшення платні за освіту та впровадження спеціальних іспитів, а й представляються позитивні результати у розв'язанні деяких аспектів реформування жіночої освіти. Таким чином редакторки намагалися побороти спротив консервативно налаштованих кіл щодо

питання жіночої освіти, і це давало певні результати, якщо взяти до уваги збільшення читацької аудиторії з часом.

Питання працевлаштування напряму пов'язане з освітою, тому воно було не менш представленим на сторінках джерел ніж попереднє. Щоправда, в «традиційному» журналі постійно наголошується на тому, що основна «сфера роботи» жінки – її дім та сім'я, хоча й підкреслюється важливість її благодійної діяльності (але це радше доповнення до її «приватної» сфери). В «прогресивних» журналах підважувалося, що вчителювання – «природне покликання» жінки, вказувалося на низький рівень підготовки вчительок, а отже аргументувалося необхідність змін в освіті. Наголошувалося на необхідності розширення сфери працевлаштування для жінок, не обмежуватися лише «власне жіночими» професіями та «приватною сферою». Редакторки намагалися змінити ставлення читачок до професій, які раніше не були доступними для жінок з різних причин (монополізації цих сфер чоловіками та сприйняття цих професій як таких, що не підходять для «леді»), аргументуючи це як необхідністю жінок забезпечувати себе, так і потребами суспільства в першу чергу – в акушерстві. Тож надання доступу до нових видів робіт принесе користь не лише жінкам, а й суспільству загалом – саме таким був посил редакторок. Необхідність поліпшення умов праці жінок – ще один аспект, який був предметом дискусій на сторінках журналів.

Наостанок ми виділили складові дискурсу «нової» жінки, представлені на сторінках *The English Woman's Journal*, *Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal* та *Victoria Magazine*. При розкритті компонентів цього дискурсу, неможливо оминати питання освіти та працевлаштування, оскільки «нова» жінка в першу чергу є освіченою, самостійною та професіоналкою. Крім того, цей дискурс вибудовувався або на підкресленні «іншості» жінки або на акцентуванні її рівності з чоловіком. Основою для нього слугував дискурс «традиційної» жінки, який корелювався з

поширеними в той час уявленнями про жіночу слабкість, підлеглість та несаможиттєвість, на противагу яким і постав дискурс «нової» жінки.

Такими чином, джерела дозволили поглибити знання про представлення питань освіти та працевлаштування жінок в Британії в середині XIX століття. Ми також впевнилися, що тогочасні жіночі журнали слугували не лише меті розважити жінок, але й були майданчиками для дискусій щодо серйозних і гострих питань.

Список використаних джерел та літератури

1. Джерела

Періодика

1. Alexandra Magazine & EnglishWoman's Journal. – London: Jackson, Walford, and Hodder, 1865. – 512 p.
2. English Woman's Journal. – London: Victoria Press, 1860. – Vol. V. – 432 p.
3. English Woman's Journal. – London: Victoria Press, 1862 - 1863. – Vol. X. – 432 p.
4. Englishwoman's Domestic Magazine, 1858-1859. – London: S.O. Beeton, 1859. – Vol. VII. – 414 p.
5. Englishwoman's Domestic Magazine, 1859-1860. – London: S.O. Beeton, 1860. – Vol. VIII – 380 p.
6. Englishwoman's Domestic Magazine, 1861-1862. – London: S.O. Beeton, 1862. – Vol. IV. – 284 p.
7. Englishwoman's Domestic Magazine, 1862-1863. – London: S.O. Beeton, 1862. – Vol. V. – 288 p.
8. Englishwoman's Domestic Magazine, 1862-1863. – London: S.O. Beeton, 1863. – Vol. VI. – 287 p.
9. Englishwoman's Domestic Magazine, 1860. – London: S.O. Beeton, 1860. – Vol. I. – 288 p.
10. New Monthly Belle Assemblée. A Magazine of Literature and Fashion. – London: Strand, 1854. – Vol. XL. – 339 p.
11. Victoria Magazine. – London: Victoria Press, 1865. – Vol. VI. – 576 p.

2. Література

1. *Брандт Г.* Природа женщины. – Прага: Research Support Scheme, 2000. – 111 с.
2. *Вершинина Д.Б.* Воспитание и манеры английских леди XVIII-XIX вв. // Вестник Пермского университета. – 2010. – № 2 (14). – С. 93- 97.
3. *Виноградов В., Алешина О., Маят Е.* Королева Виктория и Золотой век Британии. – Москва: АСТ-Пресс, 2012. – 136 с.
4. *Гидденс Э.* Трансформация интимности. Сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах / Пер. В.Анурин. – Санкт-Петербург: Питер, 2004. – 208 с.
5. *Маланчук-Рибак О.З.* Жіночий рух як ідеологія і практика суспільних змін // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник / Ред. М.Скорик. – Київ: «К.І.С.», 2004. – С.182-218.
6. *Морозова І.І.* Мовна особистість жінки у драматургії Вікторіанської доби // Наукові записки. Сер. «Філологія». – Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія». – Вип.11. – 2009. – С. 644 - 649.
7. *Первушина Е.* Мифы и правда о женщинах. – Санкт-Петербург: «БХВ-Петербург», 2012. – 416 с.
8. *Пушонкова О.А.* Моделі гендерних відносин у культурі // Recent Studies of Social Sciences. – 2015. – С.92-100.
9. *Сафонова О.* Деякі аспекти повсякденного життя жінок середнього класу за часів королеви Вікторії (за спогадами англійських письменниць) // Історія і сучасність. – 2015. – №2. – С.59-68.
10. *Сафонова О.* Дискурс «нової» жінки за *The English Woman's Journal* (1860-ті рр.). // Каразінські читання. Тези доповідей 70-ї міжнародної наукової конференції, м. Харків, 28 квітня 2017 р. / Редкол. Єремєєв П.В. (гол. ред.), Волосник Ю.П., Домановський А.М. та інші. – Харків: ХНУ ім.. В.Н.Каразіна, 2017 р. – С.179.

11. Сафонова О. Дискурс «нової» жінки за матеріалами *The English Woman's Journal* (1850-ті – 60-ті рр.) // Гендерні студії в сучасній Україні. Матеріали всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 30-31 березня 2017 р. Гол. ред.: Філоненко С.О. – Бердянськ: БДПУ, 2017. – С.73-78.
12. Сафонова О. Цінності жінок за жіночими журналами XIX століття // Історія в рідній школі. – 2014. – №10. – С.33-37.
13. Тичер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е. Методы анализа текста и дискурса. – Харьков: Гуманитарный центр, 2009. – 356 с.
14. Фуко М. Археология знания / Пер. с фр., общ. ред. Б.Левченко. – Киев: Ника-Центр, 1996. – 208 с.
15. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности / Пер. с фр., сост., комм. и послесл. С.Табачниковой. – Москва: Касталь, 1996. – 448 с.
16. Abrams L. The Making of Modern Woman: Europe 1789 – 1918. – Harlow: Longman, 2002. – 382 p.
17. Auerbach J. What They Read: Mid-Nineteenth Century English Women's Magazines and the Emergence of a Consumer Culture // Victorian Periodicals Review. – 1997. – Vol.30 (№2). – P.121-140.
18. Aughterson K. Renaissance Woman: Constructions of Femininity in Early Modern England, 1520-1660. A Sourcebook. – London and New York: Routledge, 1995. – 340 p.
19. Beetham M., Boardman K. Victorian Women's Magazines: An Anthology. – Manchester: Manchester University Press, 2001. – 229 p.
20. Davidoff L., Hall C. Separate Spheres // Boyd K., McWilliam R. The Victorian Studies Reader. – London: Routledge, 2007. – P.307-317.
21. Demo T., Borda J., Krollokke C. The Motherhood Business: Consumption, Communication, and Privilege. – Tuscaloosa: University of Alabama Press, 2015. – 288 p.

22. *Fraser H., Green S., Johnston J.* Gender and the Victorian periodical. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 261 p.
23. *Gibson C.* Constraints of Poverty and Gender // *Gibson C.* Dissolving Wedlock. – London: Routledge, 1994. – P.67-84.
24. *Griffen B.* The Politics of Gender in Victorian Britain: Masculinity, Political Culture and the Struggle for Women's Rights. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 366 p.
25. *Holmes T., Nice L.* Magazine Journalism. – New York: Sage Publications Ltd, 2011. – 200 p.
26. *Im Hof U.* The Enlightenment. – Oxford: Blackwell, 2000. – 324 p.
27. *Jordan E.* The Women's Movement and Women's Employment in Nineteenth Century Britain. – London and New York: Routledge, 2001. – 278 p.
28. *Kocka J.* The European Pattern and the German Case // *Bourgeois Society in 19th Century Europe* / Ed.J.Kocka, A.Mitchell. – Oxford: Berg, 1993. – P.3-39.
29. *Langland E.* Women's writing and the domestic sphere // *Shattock J.* Women and Literature in Britain, 1800 - 1900. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – P.119 - 141.
30. *Ledbetter K.* British Victorian's Women's Periodicals: Beauty, Civilization and Poetry. – New York: Palgrave Macmillan, 2009. – 231 p.
31. *Lewis J.* Women and Society: Continuity and Change since 1870 // *ReFRESH*. – 1985. – № 1. – 4 p.
32. *Li X.* Jane Eyre: «Improper» Sphere for a Victorian Woman Writer // *Polyglossia*. – 2010. – Vol.18. – P.65-72.
33. *Loeb L. A.* Consuming Angels. Advertising and Victorian Women. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – 224 p.
34. *Mitchell S.* Daily Life in Victorian England. – London: Greenwood Press, 1996. – 313 p.
35. *Nelson C.* Family Ties in Victorian England. – Westport: Praeger, 2007. – 197 p.

36. *Niessen O. C.* Aristocracy, Temperance and Social Reform. The Life of Lady Henry Somerset. – London: Tauris Academic Studies, 2007. – 304 p.
37. *Outram D.* The Enlightenment. New Approaches to European History. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 165 p.
38. *Palmer B.* Reading Langham Place Periodicals at Number 19 // Reading and the Victorians / Bradley M., John J. – Farnham: Ashgate Publishing Ltd., 2015. – P.47-61.
39. *Phegley J.* Educating the proper woman reader: Victorian family literary magazines and the cultural health of the nation. – Ohio: The Ohio State University, 2004. – 227 p.
40. *Purvis J.* Women's History: Britain, 1850-1945. – London: Routledge, 1995. – 341 p.
41. *Pykett L.* Women writing woman: nineteenth-century representations of gender and sexuality // *Shattock J.* Women and Literature in Britain, 1800 - 1900. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – P.78 - 98.
42. *Ragone H., Winddance Twine F.* Ideologies and Technologies of Motherhood: Race, Class, Sexuality, Nationalism. New York: Routledge, 2000. – 352 p.
43. *Russet C.* Sexual Science: The Victorian Construction of Womanhood. – Cambridge: Harvard University Press, 1991. – 256 p.
44. *Vogel U.* Property Rights and the Status of Women // *Bourgeois Society in Nineteenth –Century Europe* / Ed. J.Kocka, A.Mitchell. – Oxford: Berg, 1993. – P.241-269.

3. Енциклопедії та словники

1. Oxford Dictionary / Електронний ресурс:
<https://en.oxforddictionaries.com/>, відвідано 28.03.2018.

2. *Simkin J.* Background into Women in the 19th Century // Spartacus Educational. – 2016. – 12 September / Електронний ресурс: <https://spartacus-educational.com/Women19thCenturyHistory.htm>, відвідано 23.03.2018.
3. Waterloo Directory of English Newspapers and Periodicals: 1800-1900 / Електронний ресурс: <http://www.victorianperiodicals.com/series3/index.asp>, відвідано 24.02.2018.

4. Електронні ресурси

1. *Поліна В.Г.* Морально – етичний вплив концепту леді на сучасну культуру (на матеріалі англomовного дискурсу) / Електронний ресурс: <http://www.stattionline.org.ua/index.php/filologiya/31/1877-moralno-etichnij-vpliv-konceptu-ledi-na-suchasnu-kulturu-na-materiali-anglomovnogo-diskursu.html/>, відвідано 17.02.2014.
2. *Соловьева Т.* Мария де Гурне: названная дочь Монтеня и ее время. Часть II // Научно-популярный исторический журнал / Електронний ресурс: http://history-illustrated.ru/article_8542.html, відвідано 12.01.2016.
3. Туареги // Центр Льва Гумилева. – 2011. – 12 грудня / Електронний ресурс: <http://www.gumilev-center.ru/tuaregi/>, відвідано 27.03.2018.
4. A Utilitarian FAQ // Utilitarian. – 2000. – 1 July / Електронний ресурс: <https://www.lri.fr/~dragice/utilitarianism/faq.html>, відвідано 23.03.2018.
5. *Abrams L.* Ideals of womanhood in Britain // BBC. – 2014. – 18 September / Електронний ресурс: http://www.bbc.co.uk/history/trail/victorian_britain/women_home/ideals_womanhood_01.shtml, відвідано 14.05.2015.
6. *Adelaide Anne Procter* // Minor Victorian Poets and Authors / Електронний ресурс: <http://gerald-massey.org.uk/procter/index.htm>, відвідано 22.03.2018.
7. *Banerjee J.* Angela Georgina Burdett – Coutts (1814-1906) – Philanthropist (and the first Victorian women to receive a peerage) // Victorian Web. – 2010. – 26

- February / Електронний ресурс:
<http://www.victorianweb.org/gender/burdettcoutts.html>, відвідано 14.02.2014.
8. Emily Davies // Spartacus Educational / Електронний ресурс:
<http://spartacus-educational.com/Wdavies.htm>, відвідано 23.03.2018.
9. Emily Faithfull // Minor Victorian Poets and Authors / Електронний ресурс:
<http://gerald-massey.org.uk/faithfull/>, відвідано 25.02.18.
10. English Woman's Journal // Nineteenth Century Serials Edition. – 2018. – 15 February /
Електронний ресурс: <http://www.ncse.ac.uk/headnotes/ewj.html>, відвідано 24.02.2018.
11. Englishwoman's Domestic Magazine // Waterloo Directory of English Newspapers and Periodicals: 1800-1900 / Електронний ресурс:
<http://www.victorianperiodicals.com/series3/showarticlespecial.asp?id=91784>,
відвідано 24.02.2018.
12. Jessie Boucherett // Spartacus Educational / Електронний ресурс:
<http://spartacus-educational.com/Wboucherett.htm>, відвідано 22.03.2018.
13. Journals and Magazines // Cardiff University / Електронний ресурс:
<https://www.cardiff.ac.uk/special-collections/subject-guides/womens-studies/journals-and-magazines>, відвідано 03.04.2018.
14. Ladyism // Oxford Dictionary / Електронний ресурс:
<https://en.oxforddictionaries.com/definition/ladyism>, відвідано 28.03.2018.
15. Timeline of Legislation, Events, and Publications Crucial to the Development of Victorian Feminism // Victorian Web. – 2010. – 12 March /
Електронний ресурс: <http://www.victorianweb.org/history/wmhisttl.html>,
відвідано 12.04.2017.
16. VanArsdel R. Victorian Periodicals // Victoria Research Web. – 2010. – July /
Електронний ресурс: <http://victorianresearch.org/periodicals.html>, відвідано 04.03.2014.
17. William Ballantyne Hodgson // Edinburgh University Library /
Електронний ресурс: <http://www.docs.is.ed.ac.uk/docs/lib-archive/bgalleries/Gallery/records/eighteen/hodgson.html>, відвідано 27.03.2018.

Додаток 1

Таблиця 1. Основні відомості про журнали

№	Критерії	<i>The English Woman's Journal</i>	<i>Alexandra Magazine & English Woman's Journal</i>	<i>Victoria Magazine</i>	<i>The Englishwoman's Domestic Magazine</i>
1	Роки існування	1858-1864	1864-1865	1863 - 1880	1852-1879
2	Періодичність виходу	Щомісячний; піврічні видання	Щомісячний; піврічні видання	Щомісячний; піврічні видання	Щомісячний; піврічні видання
3	Видавництво	Спочатку - The English Woman's Journal Company, з 1860 р. – Victoria Press (Лондон)	Jackson, Walford, and Hodder	Victoria Press	S.O.Beeton
4	Ким заснований, основні редакторки	Бессі Рейнор Паркс, Барбара Лі Сміт, Джессі Бушерет, Емілі Девіс (з 1863 р.)	Джессі Бушерет	Емілі Девіс, Емілі Фейсфул	Семюел Бітон, Ізабелла Мері Бітон
5	Основні питання, які розглядалися	Розширення кола професій для жінок, реформа освіти для дівчат	Розширення кола професій для жінок, реформа освіти для дівчат	Розширення кола професій для жінок, зміни в освіті для жінок	Домашні обов'язки, поради щодо вишивання, мода, літературні твори
6	Наклад	1859 р. – 400 (на початку року), потім – 700 примірників, 1860 р. – 1250.	?	1865 р. – 20 000 (!)	1851 р. – 5 тисяч, 1859 р. – 50 тисяч, 1871 р. – більше 60 тисяч
7	Ціна	1 шилінг (1-й номер)	6 пенсів	1 шилінг	2 пенси, з 1860-го р. – 6

Складена нами на основі: *Phegley J.* Educating the proper woman reader: Victorian family literary the cultural health of the nation. – P.155.; *Jordan E.* The Women's Movement and Women's Employment in Nineteenth Century Britain. – P.157; *Palmer B.* Reading Langham Place Periodicals at Number 19. – P.47-61.